

5.

Беларускі эміграцыйны асяродак у Бэрліне

5. 1. Лёсы беларусаў у Нямеччыне й характар іх выдавецкай дзейнасці

Дагэтуль у цыкле *Беларуская эміграцыйная пісьмовасць* а характ арызавалі мы беларускія асяродкі ў Пецярбурзе, Каўнасе, Чэскай Празе і ў Парыжы. Па-за Пецярбургскім асяродкам, які існаваў ад 1905 да 1918 году, усе іншыя беларускія эміграцыйныя цэнтры вялі сваю дзейнасць у 1920-х і 1930-х гадох. Можам сказаць, што развіваліся яны ў мікваенны пэрыяд, які існаваў ад 1918 па 1939 год.

Да гэтага вялікага беларускага эміграцыйнага руху толькі ўмоўна можам уключыць беларускі Бэрлінскі асяродак, які ўзьнік у пачатку Другой Сусьветнай вайны. Газэта „Раніца“ стапаса органам беларускага эміграцыйнага руху ў Нямеччыне. Праіснавала яна аж да 1945 году й канчаткова сканала амаль разам са сьмерцю гітлераўскага Рэйху.

Можа ўзьнікнуць пытаньне, адкуль узяліся беларусы ў Нямеччыне? Зразумела, што вельмі рознымі былі лёсы, якія прыводзілі ў Нямеччыну асобных беларусаў. Аднак, у асноўным, прынамсі ў 1920-х гадох, галоўнай прычынай, якая пхала беларусаў у Нямеччыну, была нядоля, безьзямельле й недахоп працы. Практычна, жыхары Савецкай Беларусі, нават капі б гэтага вельмі прагнулі, ня мелі магчымасці пакінуць савецкую дзяржаву й выехаць у якую-небудзь замежную краіну. Толькі выключна рэдкім савецкім грамадзянам удавалася перасячы дзяржаўную мяжу, дабрацца ў Польшчу, а зь яе ў Нямеччыну, Францыю, ці нейкую іншую заходнеэўрапейскую краіну. Крху па-другому выглядалі магчымасці пераезду на Запад у жыхароў Заходняй Беларусі, альбо ў беларусаў, якія знаходзіліся ў эміграцыі ў Чэхаславацчыне ці на Балканах, хаця і Польшча, і Чэхаславацчына, не гаворачы ўжо пра Баўгарыю ці Югаславію, без энтузіязму глядзелі на спробы беларусаў перасяліцца ў Нямеччыну ці іншыя заходнеэўрапейскія краіны. Нягледзячы на гэта, элемэнтарны дэмакратызм тагачасных капіталістычных краін у цэнтральнаэўра-

пейскіх дзяржавах, у якіх жылі беларусы, ня ставіў на сваіх межах жалезных заслонаў, падобных да тых, якія ставіў на сваіх межах Савецкі Саюз. Дзякуючы гэтаму, немалая колькасць беларусаў пранікнула ў Францыю, дзе стварылі яны ўжо ахарактарызаваны грамадзкі, культурны й выдавецка-публіцыстычны рух.

Вяртаючыся да беларускага руху ў Нямеччыне, варта падкрэсліць, што беларуская эміграцыя ў гэтай краіне выводзілася перадусім з Польшчы, а гаворачы дакладней, з Заходняй Беларусі, якая знаходзілася ў стане глыбокага эканамічнага заняпаду й крызысу, што спрыяла часта адчайным спробам многіх беларусаў пакінуць сваю родную зямлю й шукаць лепшага жыцця ў Нямеччыне, якая амаль заўсёды характарызувалася эканамічнай дынамікай і хуткімі тэмпамі эканамічнага развіцця. У 1920-х гадах Нямеччына карысталася параўнаўча шырокімі дэмакратычнымі законамі й правамі, што запэўнівала таксама беларускіх эмігрантаў адносныя свабоды й досыць вялікія магчымасці атрымання працы як у сельскай гаспадарцы, гэтак і ў прамысловасці. Такі стан рэчаў дэфінітыўна закончыўся на пачатку 1930-х гадоў. На жаль, беларускі эміграцыйны рух у Нямеччыне 1920-х гадоў быў параўнаўча слабым рухам. Не валодаў ён арганізацыйна развітымі формамі й ня веў выдавецкай дзейнасці. Пэрыяд адноснага лібэралізму й дэмакратыі ў нямецкай дзяржаве закончыўся разам з прыходам да ўлады Гітлера.

На жаль, беларускі прэсавы орган „Раніца” далучыўся да гэбэльскаяўскай антыпольскай, антызахаднеўрапейскай, антыгабрэйскай і антысавецкай прапаганды. Публіцысты „Раніцы” далучыліся да вернападданых у адносінах да Гітлера пісакаў і ўключыліся ў ганебны хор, які сьпяваў сэрвілістычныя песні Гітлеру ды славіў пераможную вайну гітлераўскай Нямеччыны з Польшчай, тады, калі ўвесь дэмакратычны сьвет патракаваў агрэсію Нямеччыны на Польшчу як праяву міжнароднага разбою. У шалёных канцэпцыйных фюрэра беларускія публіцысты з „Раніцы” ўбачылі філзасофію сусьветнага парадку, які нібыта зьвеставаў новую форму дэмакратыі ды свабоды для народаў Эўропы й цэлага сьвету.

„Раніца”, па сутнасці, далучылася да пляяды гітлераўскіх газэтаў, якія падтрымлівалі й пашыралі ідэю права нямецкай нацыі да апанавання новых тэрыторыяў і права дамінацыі немцаў над іншымі народамі.

Адным словам, „Раніца” ад пачатку папала ў хітра застаўленую Гэбэльсам пастку, зь якой увогуле не было выйсьця.

* * *

Беларускі эміграцыйны выдавецкі рух у Нямеччыне разьвіваўся паралельна зь беларускім эміграцыйным і выдавецкім рухам у Францыі. Калі прыгледзімся да грамадзка-палітычнай накіраванасьці гэтых рухаў, дык заўважым у іх пэўныя аналягічныя зьявы, але й зьявы мацна супрацьстаўныя. Аналягізм праўляўся ў амаль што аднолькавым адмоўным стасунку як беларускіх эмігрантаў у Францыі, так і беларускіх эмігрантаў у Нямеччыне да міжваеннай Польшчы. Як першыя, гэтак і другія ўважалі, што Польшча была краінай з дрэнным дзяржаўным кіраўніцтвам, што не патрапіла ня толькі ліквідаваць, але й абмежаваць беспрацоўя. Урэшце закідапі польскаму ўраду недэмакратычныя мэты кіравання дзяржавай і рэпрэсійныя адносіны да нацыянальных меншасцяў. Апошнія два закіды былі ў нейкай ступені зразумелыя ў выпадку беларускіх эмігрантаў у Францыі, з увагі на тое, што Францыя была краінай паслядоўна дэмакратычнай і лібэральнай. Аднак такія закіды былі неверагоднымі ў вуснах беларускіх эмігрантаў у Нямеччыне, дзе штодзённа й пагалоўна парушаліся асноўныя дэмакратычныя прынцыпы, а нацыянальныя меншасці стаялі пад пагрозай фізычнай і духоўнай ліквідацыі. У гэтай сытуацыі не маглі не выклікаць глыбокага абурэння тыя беларускія публіцысты, якія на старонках „Раніцы” нападзілі безьлігосна на Польшчу, а пры гэтым паднімалі пад нябёсы г.зв. дэмакратыю нацыянал-фашыстаў, апантаных дзікімі ідэямі Гітлера ды ягонай злачыннай шайкі.

Беларускія эмігранты ў Францыі ды Нямеччыне па-рознаму глядзелі на падзеі ў Гішпаніі. Многія беларускія эмігранты ў Францыі, знаходзячыся пад уплывам савецкай прапаганды, завэрбаваліся ў гішпанскую рэспубліканскую армію. Многія зь іх загінулі, змагаючыся з войскамі Франка. Нямала зь іх вярнулася ў Францыю цяжка хворымі й пакалечанымі. Савецкі Саюз павярнуўся да іх плячыма й перастаў цікавіцца іхным лёсам. Беларускія эмігранты ў Бэрліне, апынуўшыся ў сфэры ўплываў гітлераўскае прапаганды, нават калі б гэтыя прагнулі, не былі б у стане праявіць салідарнасьці зь гішпанскімі рэспубліканцамі. Публіцысты „Раніцы” дэкларавалі поўнае аднадушства зь

гітлераўскай Германіяй, якая падтрымлівала Франко дыпляматычна, фінансава ды зброяй.

Розьніцы паміж беларускімі эмігрантамі ў Францыі ды Нямеччыне выступілі таксама ў трактоўцы Савецкага Саюзу. Беларускія эмігранты ў Францыі на працягу некалькіх гадоў заплішчвалі вочы й прыкідваліся, што ня бачаць сталінскага тэрору. І толькі ў 1938 годзе пачалі атакаваць бальшавіцкія злачынствы. Беларускія публіцысты ў Нямеччыне, ад пачатку існавання „Раніцы”, востра атакавалі праявы сталінскіх зьдзекаў. Аднак іх прапаганда была малапераканаўчай з тае прычыны, што праяўлялі яны поўную сылепату на праявы гітлераўскага тэрору, які агарнуў Нямеччыну і ўсе акупаваныя немцамі краіны ў Эўропе.

Калі гітлераўская Германія ў чэрвені 1941 году напала на Савецкі Саюз, беларускія публіцысты з „Раніцы” ўключыліся ў хор гітлераўскіх прапагандыстаў і пачалі славіць перамогі гітлераўскае арміі ды зьвеставалі хуткі поўны трыюмф Нямеччыны ў вайне з Савецкім Саюзам. Славілі г. зв. новы парадак, які Гітлер абяцаў цэлай Эўропе, а нават усяму сьвету.

Ацэньваючы сёньня ідэйны напрамак „Раніцы” й палітычнае мысьленьне зьвязаных зь ёю беларускіх публіцыстаў, неабходна памятаць, што мелі яны выключна вузкае поле дзеяньня. Гітлераўскія спэцслужбы піўна сачылі за нацыянальнымі меншасьцямі й эміграцыйнымі групамі, і не маглі быць нават гутаркі аб іх свабодным дзеяньні. Несумненна, гестапа засылала ва ўсе гэтыя групы сваіх агентаў і старалася завэрбаваць у сваю агентуру як найбольшую колькасьць чужаземцаў. Завэрбаваныя асобы мусілі дзейнічаць таксама ў беларускім эміграцыйным асяродзьдзі, і яны ў сур’ёзнай ступені акрэсьлівалі накіраванасьць беларускага друкаванага слова. „Раніца” была зьвязана зь гітлераўскай сыстэмай ня толькі ідэалягічна, але зусім магчыма, што залежала ад яе таксама фінансава й арганізацыйна. Гітлераўцы, знаходзячыся ў апагеі сваіх перамог і заваёваў, не маглі пакінуць па-за сваёй увагай і сваім уплывам беларусаў на сваёй тэрыторыі, тым болей тады, калі ў акупаванай Беларусі пачаў разьвівацца масавы антыгітлераўскі, а пры гэтым прасавецкі партызанскі рух. У гэтакіх сытуацыях гітлераўскія ідэолягі былі схільныя бачыць у кожным беларусе чалавека, заражанага бальшавіцкім сьветапоглядам. Гэтым трэба тлумачыць

вельзарны націск гітлераўскіх заправілаў на тых беларусаў, якія жылі й дзейнічалі ў Нямеччыне. Сам факт, што ўзьніклая ў 1939 годзе „Раніца” не была зачынена й праіснавала аж да 1945 году, сьведчыць пра тое, што гітлераўцы ацэньвалі яе пазыгьўна й лічылі, што гэтая газэта добра служыла іх ідэалягічным і палітычным мэтам.

Адной з найбольш агідных формаў дзейнасьці „Раніцы” й згуртаваньх вокал яе беларускіх публіцыстаў і дзеячоў быў іх удзел у антыгабрэйскай татапнай прапагандзе, прадстаўляючай гітлераўскі хапакост, накіраваны на поўнае фізычнае вынішчэньне габрэйскай нацыі. Гэты ганебны прапагандысцкі напрамак „Раніцы” невыбачальны, і да сёньня заслугоўвае ён на поўнае асуджэньне з боку ўсіх беларускіх дэмакратычных сілаў.

* * *

Выбух нямецка-савецкай вайны ў чэрвені 1941 году й вялікія перамогі гітлераўскіх арміяў на ўсходнім фронце выклікалі ў асяродзьдзі беларускіх публіцыстаў у Бэрліне вялікі духоўны ўздым. Трэба сказаць, што ў артыкулах гэтага часу на старонках „Раніцы”, хаця й паяўляліся сэргілістычныя ў адносінах да гітлераўскай Германіі тэндэнцыі, то ўсё ж такі дамінавалі ў іх праявы веры ў тое, што беларусы ў новых умовах здолеюць збудаваць незалежную дзяржаўнасьць.

Публіцысты „Раніцы”, як быццам забыўшы пра тое, што ў 1939 годзе Польшча сталася ахвярай двух агрэсараў – гітлераўцаў і бальшавікоў – пачалі залічаць Савецкі Саюз і Польшчу да той самай катэгорыі ворагаў Беларусі, а гітлераўскую Германію трактаваць як вялікага вызваліцеля й прыцеля беларускага народу. У артыкуле *Мы сёньня і заўтра*, зьмешчаным у першым нумары „Раніцы” за 1942 год, ананімны аўтар напісаў:

„Тыя, каторыя ішлі з ударнымі клічамі свабоды, аказаліся найвяпкішымі ворагамі. Іх дзейнасьць была подлая і аблудная. Яны ўволілі Беларусь ад беларусаў. Адрозьнілася ад польскіх імперыялістычых, чырвонае і жыдоўскае банды. Ці стярша папакі, ці наступна бальшавікі – усе яны былі аднолькавыя ў сваёй нікчэмнай працы. Розьніца была толькі ў тактычным сэнсі. Яны хацелі перарабіць вольных беларусаў у сваіх слуг і рабоў, каб апрача цяжкае працы і поўгалоднага існаваньня, апрача стандартнае ліхое вопраткі і меісца

да спання ў вечным прыгоне і страху, выконваючы згары паложанья нормы, нічога ня бачылі і не патрабавалі. Гэта была слаўная стаханавішчына, што манілася ўмацаваць крываваы рэжым і напэўне нічога ня даць народу. Даход з працы вечных рабоў меў ісьці ўсюды, толькі не для гэтых бедных працаўнікоў²⁰⁷.

У гэтым жа самым артыкуле аўтар параўноўваў гітлераўскую эпоху да эпохі Напалеона й даваў выраз веры ў тое, што зараз таксама як у напалеонаўскія часы народы прачнуцца да самастойнага нацыянальнага жыцця.

„Так як эпоха Напалеона – пісаў публіцыст – і яго войнаў прынесла ў сваіх насьледках паўстаньне новага кірунку грамадзкае думкі: нацыяналізму і адраджэньня народаў Заходу, так сучасная нам пара, якую справядліва можна назваць парой Гітлера, у сваіх куды вялікшых ідэялёгічных разьмерах нясе нацыянальнае адраджэньне ўсёй Эўропе, а мо’ і цэламу сьвету.

…Мы ня можам праспаць гістарычнага момэнту, каторы цягнуцца намі на вагу золата. Для нас ясна, што мы павінны стаць на старане нашых нацыянальных ідэалаў у будаваньні новага парадку на нашай Бацькаўшчыне, і ня толькі з моцнымі словамі, але й сілай даказаць, што мы ёсьць народам творчым і разумным. Дзеля гэтага нам трэба сілы, якой патрабуе сёньняшні час і здаровая лёгка. Трэба як найхутчэйшага выдабыцьця таго духовага і фізычнага патэнцыялу, што мы калісьці мелі.

Мусім перарадзіцца і з новымі ідэаламі ўзяцца да новае працы. На нас глядзяць сёньня і будуць глядзець заўтра, і мы мусім даказаць сваю здольнасьць заняць роўнае месца сярод вольных народаў. Нашым клічам павінна быць: **Новая Беларусь – Новая Бацькаўшчына**²⁰⁸.

У падобным стылі ў гэтым жа нумары „Раніцы” быў утрыманы артыкул пад назовам *На парозе новага году*, падпісаны крыптанімам Ш.²⁰⁹

Аўтар гэтай публікацыі зьвярнуў увагу на тое, што на Беларусі апошнім часам моцна ўзрастае нацыянальная сьвядомасьць. Паводле публіцыста, падчас апошняга перапісу 98% жыхароў вёсак

акрэсьлілі сваю нацыянальнасьць як беларускую. Як паведамляе аўтар артыкула, беларуская нацыянальная сьвядомасьць моцна ўзрастае таксама ў гарадох.

„Адначасна з гэтым – напісаў ён – кдаецца ў вочы масавае беларушчаньне гарадоў. На нашых вачах шчазрае міт аб іхняй небеларускасьці. Беларускае мяшчанства масава прызнаецца да свёй нацыянальнасьці, дзякуючы чаму ўжо ў цяперашніх умовах, калі ў нашых гарадах ёсьць яшчэ шмат умывна пераселенага на Беларусь польскага і расейскага элемэнту, беларускасьць іх даходзіць ад 51 да 80%, што ёсьць зусім здавальняючым. Гэтакім парадкам беларускі горад побач зь беларускім сялом выходзе на арэну сьвядомага нацыянальнага жыцця, што ёсьць фактам незвычайнае вагі, бо без беларускага гораду нацыянальнае жыцьцё нашага сьцяла не магло-б належна разьвівацца²¹⁰.

У далейшых фрагмэнтах артыкула публіцыст зьвярнуў увагу на аграмаднае значэньне разьвіцьця нацыянальнага школьніцтва.

„Трэцім дадатным зьявішчам у нашым нацыянальным жыцьці ёсьць паўстаньне сапраўды беларускага школьніцтва ў Беларусі. Школаў адчынена тысячы. Наогул школы, з малымі выняткамі, адчыняюцца толькі беларускія. Вельмі важным ёсьць тое, што знайшлася дастатковая колькасьць беларускіх настаўнікаў, якіх патрэбна былі многія тысячы. Гэтая армія ўздавалася ў розных умовах жыцця і патрэбна будзе значнае працы, каб стаіць яе ў адну цесную беларускую сям’ю, але першы прагом у гэтым кірунку ўжо зроблены²¹¹.

Наступнай праблемай, на якую зьвярнуў увагу публіцыст „Раніцы”, сталася справа будаваньня беларускай адміністрацыі. На ягоную думку, апанаваньня чужаземным нацыянальным элемэнтам установаў на Беларусі як маглі, так і армазілі беларусізацыю краіны. Каб зьмяніць гэты стан рэчаў, трэба збудаваць беларускую нацыянальную адміністрацыю, якая прычыніцца да нацыяналізацыі ўсіх формаў грамадзкага жыцця. У заканчэньні свайго артыкула публіцыст напісаў:

²⁰⁷ Мы сёньня і заўтра, у: „Раніца”, № 1, Бэрлін 1942, с. 2.

²⁰⁸ Тамсама.

²⁰⁹ Ш., *На парозе новага году*, тамсама, с. 1.

²¹⁰ Тамсама.

²¹¹ Тамсама.

„Спатыкаючы Новы 1942 год, пад гэтымі варожбамі мы хацелі-б выказаць пажаданьне, каб ён прынёс нам далейшы ўзрост і скансалідаваньне нашых нацыянальных сілаў, каб у ім беларускае жыцьцё яшчэ мацней запульсавала на ўсіх прасторах любай нам Беларусі. Каб новы народ ні на хвіліну ня стрымаў таго сталёнага шагу, зь якім пачаў паход да сваіх высокіх мэтай у 1941 г.“²¹².

* * *

Апрача палітычнай публіцыстыкі, якая найчасьцей была ўтрыманая ў прагітлераўскай інтанацыі, тыднёвік „Раніца“ адводзіў істотнае месца культурным і мастацкім праблемам. І так, у першым нумары тыднёвіка быў апублікаваны абшырны артыкул А. Зарэчнага пад назовам *Беларускае мастацтва*²¹³. На пачатку публікацыі журналіст „Раніцы“ зьвярнуў увагу на тое, што беларускія творчыя таленты не заўсёды служылі сваёй нацыі, але часта аддавалі свае здольнасьці на карысьць дамінуючых суседніх народаў:

„Ураджайная беларуская зямля – напісаў А. Зарэчны – на вялікіх людзей і на мастакоў думкі, слова, чыну й пачуцьцяў. Доўга служылі яны даўнейшымі далёкімі часамі беларускаму народу, пазьней, калі народ папаў у летаргічны сон, вякамі таленты гэтыя кляліся на службу народаў чужых, суседніх. Аж да сёньняшняга часу сотні найздальнейшых сыноў нашай зямлі «білі чужынцам паклоны ўдол», забываючы аб сваёй роднай Бацькаўшчыне“²¹⁴.

Публіцыст „Раніцы“ падкрэсьліў, што многія таленавітыя беларусы не разгарнулі свайго таленту, альбо нават і загінулі ў неспрыяльных гістарычных варунках. Пры нагодзе прывёў ён цыгату з паэмы *Сьмон-Музыка* Якуба Коласа, у якой пісьменьнік зьвярнуў увагу на горкі лёс многіх таленавітых беларусаў, якія ня толькі не змаглі разьвіць сваіх здольнасьцяў, але й ня здолелі захаваць жыцьця.

Падкрэсьліваючы вялікую разнароднасьць творчых беларускіх талентаў, А. Зарэчны адзначыў:

²¹² Тамсама, с. 1.

²¹³ А. З а р э ч н ы, *Беларускае мастацтва*, тамсама, с. 3.

²¹⁴ Тамсама.

„Мінулыя нашыя пакаленьні выказалі ўсю глыбіню сваёй мастацкай інтуіцыі. Праявілася яна ў чужоўных казках, песнях, у мастацкіх тканінах, народнай разьбе, скульптуры. Няма такой галіны народнага жыцьця, у якой не праявілася-б ахвота аддаць дань мастацкім пачуцьцям. Самым простым рэчам хатняга ўжытку надавалася мастацкая форма ці разьбою, ці арнамэнтам, ці адпаведнаю мастацкаю формою“²¹⁵.

У далейшых фрагмэнтах сваёй публікацыі аўтар „Раніцы“ зьвярнуў увагу на тое, што многія беларускія мастакі савецкай пары, асабліва тыя, якія прапагавалі ў сваёй творчасьці нацыянальную тэматыку, былі асуджаныя на сьбірскую ссылку, альбо на сьмерць. Паводле аўтара, многія беларускія абразы ды іншыя мастацкія экспанаты былі вывезеныя зь Беларусі ў суседнія краіны. Нягледзячы на тэрэгарыяльную раскіданасьць ды ізаляцыю, беларускія мастакі як у форме, гэтак і ў тэматыцы цягнуцца да роднага:

„З мастакоў Заходняй Беларусі – напісаў А. Зарэчны – яшчэ да вайны выказалі свае здольнасьці Пятро Сяргеевіч, даволі ўжо знаны беларускаму грамадзтву (партрэты, вольныя кампазыцыі, абразы зь гісторыі Беларусі), Міхась Сяўрук, Міхась Чурьла, старэйшага пакаленьня Язэп Драздовіч.

Беларускія землі пад Латвіяй далі вельмі таленавітага мастака Пётра Мірановіча, якога алейныя абразы зь беларускага быту Дзьвіншчыны вельмі ўдалай кампазыцыі й калярыту, знаны многім з выданых Беларускім Студэнцкім Саюзам у Вільні рэпрадукцыяў“²¹⁶.

Публіцыст зьвярнуў увагу таксама на тое, што і ў іншых суседзкіх краінах, між іншым, у Польшчы і ў Чэхіі, эфэктна працуюць многія беларускія мастакі. У канцы сваёй публікацыі А. Зарэчны заняўся характарыстыкай беларускага экспэрыму:

„Першыя экспэрысы – напісаў ён – рэзаны некалі ў дрэве, пасьля ў медзі паявіліся ў канцы XV ст. У Беларусі экспэрысы, хаця існавалі ўжо даўно, але раней былі яны экспэрысамі польскімі. Паходзілі ад спалчаных нашых паноў, або пазьней расейскія з розных царскіх установаў. Першыя беларускія экспэрысы паявіліся толькі ў канцы

²¹⁵ Тамсама.

²¹⁶ Тамсама.

*XIX ст. Нацыянальнае й культурнае адраджэнне ў Беларусі прымч-нілася да таго, што й кніжным знакам прыдаецца нацыянальная форма ня толькі надпісам, але часта й зместам, і ідэяй малюнку*²¹⁷.

Публіцыст „Раніцы” ілюстрававу свой артыкул чатырма экслібрысамі беларускага мастака Анатолія Тычыны.

Апрача пытанняў, звязаных з жывапісам, графікай і экслібрысамі, час ад часу на старонках „Раніцы” паяўляліся публікацыі, прысьвечаныя беларускай вакальнай культуры, а асабліва постаці вядомага сьпевака Міхася Забэіды-Суміцкага, а таксама жыцццю й майстэрству беларускага тэатра.

* * *

Пачынаючы ад 5 ліпеня 1942 году, вядомы палітычны дзеяч і выдатны публіцыст Кастусь Езавітаў пачаў змяшчаць на старонках „Раніцы” сваё вельмі цікавае даследаванне пад назовам *Сяргей Палуян і яго пара*.

Сваё эсэ распачаў ён ад наступнага сьцьвярджэння:

*„На 1940-ы год прыпала 50-годзьдзе з дня народзінаў і 30-я ўгодкі сьмерці аднаго з гарачых беларускіх патрыётаў, беларускага пісьменьніка Сяргея Палуяна*²¹⁸.

У далейшых фрагмэнтах свайго даследавання публіцыст напісаў, што творчасць Сяргея Палуяна пакуль што поўнасьцю не сабрана й ня выдадзена, а гэта прыносіць шкоду беларускай літаратуры.

Кастусь Езавітаў заняўся вельмі дакладнай характарыстыкай сямейнага асяродзьдзя Сяргея Палуяна й яго школьных ды ўнівэрсытэцкіх гадоў. Публіцыст звярнуў увагу на тое, што ў царскія часы беларускі, ня толькі бедны, але й сярэдне заможны селянін ня быў у стане вучыць сваіх дзяцей, бо кошту гэтакай адукацыі рашуча перарасталі ягоныя фінансавыя магчымасьці. Выключэньнем былі толькі тыя сялянскія сыны, якім удалося паступіць у настаўніцкія

сэмінарыі. У гэтакіх школах дзеці сялян браліся царскім урадам на поўнае дзяржаўнае ўтрыманьне. З такіх добрых магчымасьцяў скарысталі, між іншым, Якуб Колас, Язэп Лёсік, Міхась Чарот, Язэп Нёманскі, Уладзімір Дубоўка й Кузьма Чорны.

У „Раніцы” з 12 ліпеня 1942 году Кастусь Езавітаў прадоўжыў сваю публікацыю пра Сяргея Палуяна й яго пару. На гэты раз аўтар дакладна ахарактарызаваў сямейнае асяродзьдзе Сяргея Палуяна, а ў „Раніцы” з 19 ліпеня заняўся першымі кантактамі мападога Палуяна зь беларускімі літаратурнымі помнікамі XIX ст., між іншым, *Тарасам на Парнасе*, творами Пчолкі: *Очерки из жизни белорусской деревни* ды *Белорусские рассказы*.

Езавітаў шырока ахарактарызаваў тое вялікае зацікаўленьне беларусазнаўствам, якое выступала ў латышкім горадзе Мінтава, у якім вучыўся мападога Сяргей Палуян.

„Што цікавасьць да жыцця роднага краю – піша Езавітаў – была ў беларускай вучнёўскай і вучыцельскай грамадзе ў Мінтаве дужа моцнай, відаць ужо з таго, што ў Мінтаве яшчэ ў 1852 г. чыталіся даклады аб беларускай мове, і нават выйшла невялікая брашура Галаватузава «Заметку о белорусском языке», надрукаваная ў выглядзе Програмы для публічнага акта в Минтовской гимназии (Мінтава 1852).

Ці дайшлі да мінтаўскіх Беларусаў Дудка беларуская й Смык беларускі Францішка Багушэвіча, Вязынка Лучыны ды палітычная эміграцыйная літаратура, як брашура Драгаманава Пра багацтва ды беднасьць, надрукаваная ў Жэневе ў 1881 г. – няма пэўных дадзеных, але трэба думаць, што яны былі вядомыя, як магчыма, што былі вядомыя й творы В. Дуніна-Марцінкевіча й «Мужыцкая Праўда» Кастуся Каліноўскага ды літаграфаваны «Гоман». Што датычыцца навуковай літаратуры аб Беларусі й Беларусах, дык яна была ў бібліятэках кожнае гімназіі й кожнае павяовае школы ў г. зв. Заходнім Краю, а знача, і ў Мінтаўскай гімназіі і гарадзкіх вучылішчах. Маглі і вучні, і вучыцелі дастаць такія фундамэнтальныя працы, на якіх узгадвалася ўся сьвядомая беларуская інтэлігенцыя²¹⁹.

Кастусь Езавітаў звярнуў увагу на тое, што на працэс нацыянальнага ўсьведамленьня Сяргея Палуяна аказапа ўплыў уся тая

²¹⁷ Тамсама.

²¹⁸ К. Е з а в і т а ў, *Сяргей Палуян і яго пара*, у: „Раніца”, Бэрлін 5 VII 1942, с. 1.

²¹⁹ К. Е з а в і т а ў, *Сяргей Палуян і яго пара*, у: „Раніца”, Бэрлін 12 VII 1942, с. 2.

латыская атмасфера, якая была насычана ідэаламі нацыянальнага адраджэння. У далейшым публіцыст „Раніцы” заняўся шляхам Сяргея Палуяна да беларускасці, на якім не атрымаў ані зразумення, ані падтрымкі з боку моцна русыфікаванай сям’і і радні.

„На жаль, духоўныя інтарэсы – піша Езавітаў – чулага, шчырага і цвёрдага хлопца не знаходзілі ні зразумення, ні тым болей спачування ад ягоных сёстраў, дзядзькоў і бацькоў, якія імкнуліся толькі да збудавання свайго ўласнага дабрабыту, а ўсе нацыянальна-вызваленчыя ды рэвалюцыйныя ідэі, якімі ахоплены былі тады лепшая частка гімназійнай, студэнцкай і вучыцельскай моладзі таго часу, уважаліся імі як неабсяпечныя і шалёныя летуценні. Дык ня дзіва, што Сяргей Палуян адчуваў сябе сярод бацькоў і сёстраў дужа блага. Тыя-ж пільна і спалохана сачылі за кожным словам маладога хлопца, часта назалючы яму рознымі мяшчанска разумнымі павучэннямі”²²⁰.

Асабліва вострыя і непрязныя адносіны былі ў Сяргея Палуяна з ягоным дзядзькам Сыцяпанам Буханкам, які быў ярым манархістам і надзвычайна дэспатычнага характару чалавекам. Дайшло да таго, што падазроны Сяргей Палуян быў аддадзены ў Мінтаве пад нагляд сваяка, настаўніка Багдановіча, які незаконна праводзіў рэвізіі ў рэчах племянніка. Калі знайшоў у яго падазроныя паперы, паведаміў зараз жа бацьку аб „неблаганадзёжнасці” сына. Бацька загадаў Багдановічу забраць сына са школы і прывезці дадому. Так яно і сталася. Сяргей Палуян агнуўся ў дамашнім арышце. Узьнік востры канфлікт між ім і бацькам, які не хацеў і слухаць аб далейшай навуцы сына. Сяргей аднак аказаўся ня менш цвёрдым, чым бацька. Скончылася тым, што ўцёк з дому ў Кіеў, дзе экстрэмам вучыўся і ўтрымліваўся з прыватных лекцыяў. Закончыў сярэдняю школу і паступіў ва ўніверсітэт. У гэтым часе быў ён поўнасьцю сьвядомым беларусам. Зьвязаўся з украінскімі нацыянальнымі дзеячамі і ўвайшоў у кант акт з „Нашай Нівай”, а ў 1909 годзе ў часе вакацыяў працаваў у рэдакцыі „Нашай Нівы”. Стаўся вядомым аўтарам вельмі каштоўнай публікацыі *Лісты з Украіны*, а таксама аглядаў беларускае літаратуры. Утрымліваў непасрэдныя кантакты з многімі нашаніўскімі дзеячамі і пісьменьнікамі. У 1910 годзе, даве-

дзены да крайнасьці цяжкімі ўмовамі, скончыў жыццё самагубствам. Гэтае трагічнае здарэнне ў скальхнула тымі пісьменьнікамі, як: Янка Купала, Максім Багдановіч, Цішка Гартны і Ядвігін Ш., якія прысьвяцілі памяці Сяргея Палуяна свае літаратурныя творы.

* * *

У „Раніцы” з 2 жніўня 1942 году паявіўся першы артыкул М. Шкелёнка пад назовам *Пэрыядызацыя гісторыі Беларусі*. На пачатку публікацыі аўтар выказаўся на тэму пэрыядызацыі гістарычнае мінуўшчыны кожнае нацыі:

„Патрэба дзялення гісторыі на пэрыёды адчуваецца ня толькі ў сьветнай, але і ў спэцыяльнай гісторыі аднаго народу, калі толькі разглядаецца даўжэйшы час яго жыцця. Пэрыёды ў гісторыі – гэта храналёгічныя пласты, выдзеленыя з агульнай масы фактаў, ілюструючыя асобныя этапы эвалюцыі жыцця народу. Яны зьяўляюцца як-бы касьцяком, на якім узнімаецца ўвесь гістарычны будынак. Калі падзел гісторыі на пэрыёды будзе мець заганы, тады ўвесь будынак гісторыі народу будзе абалерты на квольм або фальшывым фундаманце”²²¹.

У далейшых разважаньнях М. Шкелёнак гаворыць, што дагэтуль у беларусаў выступаў падзел гісторыі на 4 пэрыяды: 1. полацкі – ад IX да паловы XII ст., 2. літоўска-беларускі – ад паловы XIII да паловы XIV ст., 3. польскі – ад паловы XIV да XVIII ст., 4. расейскі – ад канца XVIII ст. да вялікай рэвалюцыі. Такого погляду – паводле публіцыста „Раніцы” – прытрымліваўся вядомы беларускі гісторык Усевалад Ігнатюскі ў сваім *Кароткім нарысе гісторыі Беларусі*. М. Шкелёнак адзначаў, што гэты погляд не вытрымлівае крытыкі. На думку аўтара артыкула, інтэрпрэтацыйныя клопаты распачынаюцца ўжо пры разглядзе полацкага пэрыяду. Справа ў тым, што Полацкае Княства, хаця й магутнае, то ўсё ж такі ніколі не агарнула сваімі ўплывамі ўсіх беларускіх земляў. У тым самым часе існавала ня меней магутнае Смаленскае Княства, якое аб’ядноўвала вокал сябе ня меншую тэрыторыю, чым Полаччына. Апрача гэтых

²²⁰ Тамсама, с. 3.

²²¹ М. Шкелёнак, *Пэрыядызацыя гісторыі Беларусі*, у: „Раніца”, №№ 29-30, Бэрлін 2 VIII 1942, с. 2.

двух княстваў існавалі такія вялікія структуры, як Турава-Пінскае Княства і Северскае Княства.

Публіцыст „Раніцы” аспрэчвае таксама тэзу Ёсевалада Ігнатоўскага адносна другога пэрыяду ў гісторыі Беларусі, г. зв. літоўска-беларускага. М. Шкелёнак уважае, што Ігнатоўскі пераняў у гэтай справе пагляды чужаземных гісторыкаў. Публіцыст даказвае, што ў Вялікім Княстве Літоўскім жылі апрача ліцьвіноў і беларусаў таксама ўкраінцы. У сувязі з гэтым трэба было б выкарыстоўваць тэрмін Літоўска-Беларуска-Ўкраінскае Княства. Аўтар артыкула даказвае, што Ёсевалад Ігнатоўскі занадта скараціў рамкі другога пэрыяду, зьвязваючы іх з паловай XIV ст. Паводле яго, Вялікае Княства Літоўскае як незалежная дзяржава існавала прынамсі да моманту сьмерці вялікага канцлера Льва Сапегі, які памёр у 1633 годзе. У сувязі з тым, што пара дзейнасьці Льва Сапегі атрымала, як вядома, назой залатой – у сэнсе росквіту ідэі незалежнасьці Вялікага Княства Літоўскага – дык нельга яе акрэсьліваць як польскі пэрыяд. Ацэньваючы гэтую сытуацыю, Шкелёнак канстатываў:

„Люблінская вунія, хоць фармальна падкапала аснову самастойнасьці Вялікага Княства, аж да канца XVII ст. ня мела вялікага значэньня, чымся ўсе папярэднія вуніі, каторыя на дзеле ні ў чым не парушылі фактычнае самастойнасьці Вялікага Княства Літоўскага. З гледзішча тагачасных беларуска-літоўскіх інтарэсаў, усе вуніі з Польшчай разглядаліся як невыгодныя ўмовы з чужым гаспадарствам, выкліканьня вонкавымі абставінамі. Канцом гэтага пэрыяду трэба было-б лічыць прынамся канец XVII ст., калі незалежнасьць ВКЛ перастае існаваць фактычна”²²².

У далейшых разважаньнях М. Шкелёнак аспрэчыў тэрміны: польскі пэрыяд і расейскі пэрыяд, закідваючы Ёсеваладу Ігнатоўскаму тое, што ў польскім пэрыядзе вялікая частка беларускіх земляў была ўжо апанаваная Масквою. Публіцыст зьвярнуў увагу й на тое, што ў польскім пэрыядзе польская нацыя й польская дзяржава не праявілі амаль ніякага ўплыву на беларускае сялянства й мяшчанства тады, калі амаль поўнасьцю спаянізавалі беларускіх панюў і магнатюў.

Падобная сытуацыя была таксама ў галіне расейскіх уплываў у расейскім пэрыядзе. Зьвярнуў ён увагу на тое, што нават у часе падзелаў Польшчы, калі ўсе беларускія землі ўвайшлі ў склад Расейскае Імпэрыі, на беларускіх тэрыторыях шпарка праводзіўся палянзацыённы працэс.

„Апрача гэтага – піша Шкелёнак – мяжой гэтых двух пэрыядаў ня могуць быць падзелы Польшчы. Значныя апошніх у беларускай гісторыі ёсьць амаль ніякае. Падзелы Польшчы выклікалі адзіна толькі зьмену валадара, ды павялічылі зьмены ў адміністрацыі, істота-ж жыцьця беларускага народу асталася тая-ж самая, што й да падзелаў. Прынамся да 1830 г. і нават да 1863 г. быў загварантаваны расейскімі ўладамі далейшы ўплыў польскае культуры на беларускую шляхту й часткова мяшчанства. Гэты ўплыў асабліва даўся ў знакі за гадоў дзейнасьці Віленскага Ўнівэрсытэту. Толькі пасля 1863 г. Расея зьвярнула вялікую ўвагу на Беларусь і паступова пачала праводзіць свае ўплывы й змагацца з польскімі. Таму калі-б трымацца гэтых пэрыядаў, як польскага й расейскага, дык мяжу між імі трэба было-б перасунуць на 1863 г.”²²³.

Працяг артыкулу М. Шкелёнка быў зьмешчана ў „Раніцы” ад 18 жніўня 1942 году²²⁴. Тут аўтар ізноў заняўся пэрыядызацыяй, зьвяртаючы ўвагу на тое, што пануючы ў гістарыяграфіі падзел патрабуе прынцыповых пераменаў. Канклюдываў ён, што нельга трымацца пэрыядызацыі, паводле якой лёсы беларусаў і ліцьвіноў залежалі выключна ад палякаў альбо ад расейцаў.

Адкінуўшы пануючую ў беларускай навуцы пэрыядызацыю Беларусі, публіцыст „Раніцы” запрапанаваў уласны падзел мінуўшчыны краіны:

„Разглядаючы беларускую гаспадарсьцвеннасьць як функцыю шматлікіх дзейнікаў і падчыркнўшы сувязь эвалюцыі палітычнага, сацыяльнага й культурнага жыцьця беларускага народу з эвалюцыяй яго гаспадарсьцвеннасьці, у гэтай апошняй трэба шукаць асноваў дзеля падзелу на наступныя тры пэрыяды:

1. пэрыяд асобных гаспадарстваў ад IX да паловы XIII ст.,

²²³ Тамсама.

²²⁴ М. Шкелёнак, *Пэрыядызацыя гісторыі Беларусі*, у: „Раніца”, №№ 30-34, Бэрлін 18 VIII 1942, с. 2.

2. пэрыёд суцэльнае гаспадарсьцвенасьці ад паловы XIII да канца XVII ст.

3. пэрыёд упадку беларускай гаспадарсьцвенасьці ад канца XVII ст. да апошняга часу.

Першыя два пэрыёды абымаюць Беларусь незалежную, з тэй розьніцай, што ў першым пэрыёдзе незалежнасьці беларускага народу існавала пры нястачы суцэльнага гаспадарства²²⁵.

Характарызуючы першы пэрыяд, М. Шкелёнак выдзяліў тры княствы: Полацкае, Смаленскае й Турава-Пінскае. Падкрэсьліў, што ахоплівалі яны асноўныя беларускія этнічныя землі й праяўлялі схільнасьць да яднаньня, падыкт аванага т акімі чыньнікамі, як: зьнешняя пагроза, супольная хрысьціянская вера й гандлёвыя адносіны з замежнымі краінамі.

З бліжэй невядомых прычын аўтар да чыньнікаў, спрыяючых еднасьці, не залічыў супольнай для ўсіх княстваў старабеларускай мовы.

У „Раніцы” з 23 жніўня 1942 году М. Шкелёнак зьмясьціў заканчэньне сваёй публікацыі пра пэрыядызацыю гісторыі Беларусі. Аўтар прадоўжыў тут разважаньні пра другі пэрыяд у гісторыі краіны:

„У палове XIII ст. у заходнім куце беларускіх земляў: Наваградчыне, Слонімічыне, Ваўкавышчыне і Гарадзеньчыне паўстае новы гаспадарсьцвенны беларускі цэнтр, найменна гаспадарства Міндаўга. Міндаўг, забясьпечыўшыся ўмовамі з крывічамі і Галіцкай Руссю ў 60-х гадох XIII ст., стоячы на чале беларускай дружыны, што рэкрутавалася з пералічаных земляў ды ў якой было шмат зьбеларушчаных або не яцвягаў, рушыў на заваяваньне Аўкітоты й пасьля Жамойці (дзе жылі цяперашнія ліцьвіны). Упорыстая гэта была барацьба, і, як падае летапісец, Міндаўг, пасьля заваяваньня Аўкітоты й Жамойці быў там забіты”²²⁶.

Паводле публіцыста, справу Міндаўга прадаўжаў ягоны сын Войшалак, які панаваў у Пінску. Князь гэты, паўторна пакарыўшы Аўкітоту й Жамойць, зрокся княскага пасаду й накіраваўся ў манастыр, што значна аслабіла беларускі націск на Жамойць і Аўкітоту.

²²⁵ Тамсама.

²²⁶ Тамсама.

Пры гэтай нагодзе М. Шкелёнак супрацьстаіў тэзе аб літўскай экспансіі на беларускія землі. Публіцыст сьцьвердзіў:

„Трэба адкінуць разьдзьмуханую польскімі гісторыкамі, і прыйманую бескрытычна расейскімі, г.зв. тэорыю літўскай экспансіі на беларускія землі. Прыняць гэтай тэорыі немагчыма, бо ёй пярэчаць гістарычныя факты. Міндаўг не з Жамойці або Аўкітоты заваяваў беларускія землі, а наадварот, як прызнае нават Лаўмянскі (*Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*), зь беларускіх земляў: Наваградчыны, Слонімішчыны, Ваўкавышчыны ды Гарадзеньчыны, дзе паўстала яго гаспадарства, рушыў на заваяваньне Аўкітоты й Жамойці. Факт, што на тэрыторыі Беларусі зьяўляліся жмудзкія разбойніцкія банды з мэтамі арабежы зусім ня ёсьць доказам літўскай экспансіі. Магутныя беларускія гарады часта запрашалі на пасад чужынца, аднак гэта ня сьведчыла аб падбою гораду, воласьці, бо гэтакі князь залежаў там-жа ад веча (земства)”²²⁷.

На думку М. Шкелёнка, такім менавіта чынам у фармавалася Вялікае Княства Літўскае. Да гэтага дзяржаўнага цэнтра далучыліся між іншым: Полаччына, Піншчына, Меншчына, Віцебшчына й многія іншыя. Найдаўжэй бараніла сваю незалежнасьць Смаленшчына, але й яна здалася ў часе панаваньня князя Вітаўта.

Публіцыст „Раніцы” зьвярнуў увагу й на тое, што праявай незалежнасьці Вялікага Княства Літўскага было пакліканьне ў Наваградку ў 1317 годзе мэтраполіі, якая адрывала рэлігійныя справы Беларусі ад Кіева. У склад ВКЛ увайшлі т аксама некаторыя ўкраінскія землі. Сталася гэтак ня ў выніку экспансіі, а толькі з тае прычыны, што гэтыя тэрыторыі былі страшэнна зьнішчаныя й аслабленыя ў выніку татарскіх набегіў.

„Гэтакім парадкам – піша Шкелёнак – другі пэрыёд гісторыі Беларусі пачынаецца задзіночаньнем усіх беларускіх земляў даўнейшых княстваў у адно гаспадарства. Існаваньне гэтай адзінай беларускай гаспадарсьцвеннасьці ёсьць характэрнай адзнакай усяго пэрыёду новае формы гаспадарсьцвеннага жыцьця. Выклікала яна перамены ў сацыяльных і культурных адносінах беларускага народу, раўняючы іх паступова ва ўсім гаспадарсьцве. Праз увесь час другога пэрыёду

²²⁷ Тамсама.

Вялікае Княства атаецца беларускім. Беларускія землі твораць велізарную большасць яго тэрыторыі і ў іх пануе беларуская культура і язык. Існаванне ў новым гаспадарстве жамойцінаў, аўкштонцаў, украінцаў, каторыя мелі ўсе магчымасці апычынага развіцця, не пазбаўляе яго беларускага характару²²⁸.

У заканчэнні публікацыі аўтар „Раніцы” разгледзеў таксама трэці перыяд гісторыі Беларусі. На ягоную думку, у гэтым часе наступіла ўзмоцненая палянізацыйная тэндэнцыя беларускага грамадства, якой паддаліся перадусім беларускія магнаты і буйная шляхта. Праявамі павольнага ўпадку незалежнасці Вялікага Княства Літвы і аслаблення беларускай нацыянальнай тэорыі былі чарговыя дзяржаўныя ды рэлігійныя вуніі. Павольнае беларускае адраджэнне М. Шкелёнак звязвае з рамантызмам у першай палове XIX ст. Адраджэнне гэтае, паводле публіцыста, давяло да акту з 25 сакавіка 1918 году, які паклікаў да жыцця Беларускаю Народную Рэспубліку.

Галоўным недахопам разважанняў Шкелёнка аб гэтым перыядзе ёсць тое, што абышоў ён поўным маўчаннем нашаніўскую эпоху, якая, як вядома, у значнай ступені прычынілася да адраджэння беларускай літаратуры, беларускай мовы і беларускай нацыянальнай сьвядомасці, без якіх, праўдападобна, у 1918 годзе ня ўзьнікла б беларуская незалежная дзяржаўнасць.

²²⁸ Тамсама.

5. 2. Першы Ўсебеларускі Кангрэс у асьвятленьні газэты „Раніца”

Сярод вялікіх гістарычных падзеяў, якія аказалі істотны ўплыў на лёсы беларускай нацыі, выдаўцы „Раніцы” адводзілі пачэснае месца Першаму Ўсебеларускаму Кангрэсу. Бадай што найбольш істотнай публікацыяй, прысьвечанай гэтай тэме, быў шмат адрэзкавы артыкул Кастуся Езавітава пад назовам *У 25-тыя ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу*²²⁹. Першая частка гэтага артыкула была зьмешчана ў „Раніцы” ад 10 студзеня 1943 году.

Вядомы дасьледчык гісторыі Беларусі і перадусім знаўца вайсковае праблематыкі Кастусь Езавітаў заняўся характарыстыкай тых падзеяў, якія папярэдзілі і давалі да абвешчэння першай незалежнай беларускай дзяржавы, Беларускай Народнай Рэспублікі, 25 сакавіка 1918 году. Паводле Езавітава, вялікай падзеяй, якая будавала дарогу да абвешчэння дзяржаўнай незалежнасці, быў Першы Ўсебеларускі Кангрэс, пра які публіцыст сказаў наступнае:

„Закончылася чвэрць стагодзьдзя з таго часу, як беларускі народ упершыню пасля некалькіх стагодзьдзяў заняпаду і чужога панавання зноў адкрыта, аб’яднана і сьвядома, як абуджаная нацыя, якая ведае сваю гісторыю, свае правы і абавязкі, падняўся дзеля абароны сваіх нацыянальных правоў і дзеля будавання свайго Нацыянальнага Дому, Дому сваёй уласнай дзяржавы”²³⁰.

Аўтар адзначаў, што беларускі адраджэнскі рух існаваў ужо і да 1917 году. Праявіўся ён, між іншым, у рамантычных парывах і пошуках беларускіх фальклёрыстаў і пісьменьнікаў зь першае паловы XIX ст., ва ўдзеле беларускіх сялян у антыцарскіх паўстаннях і

²²⁹ К. Е з а в і т а ў, *У 25-тыя ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу*, у: „Раніца”, Бэрлін 10.1.1943, с. 3.

²³⁰ Тамсама.

бунгах, у дзейнаці й публіцыстыцы Кастуся Каліноўскага, у патрыятычных закліках у творах Францішка Багушэвіча. Вялікім крокам наперад у пошуках нацыянальнай тоеснасці была дзейнасць Беларускай Сацыялістычнай Грамады – масавай арганізацыі, якая стаяла адназначна на нацыянальным беларускім грунце. Выключную ролю, на думку Кастуся Езавітава, адыгралі першыя масавыя легальныя беларускія газеты: „Наша Доля” і „Наша Ніва” ў Вільні, а таксама суполка „Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ” ў Пецярбурзе.

„Але ўся гэтая праца – канклюдэ Езавітаў – ахоплівала параўнаўча невялікую колькасць людзей, і толькі 1917 год даў магчымасць Беларускаму Руху зрабіцца нарэшце запраўды масавым нацыянальным рухам, які ахапіў усе куткі беларускае зямлі і аб’яднаў наш народ вакол аднаго кіруючага нацыянальнага цэнтру, які вызналі ўсе беларусы і якому ўсе мы падпарадкаваліся”²³¹.

Кастусь Езавітаў сьцьвердзіў, што працэс аб’яднання, нягледзячы на рэвалюцыйны ўздэм, праходзіў нялёгка і нягладка. Узьнік ён у выніку напорыстай працы, а ня ўпаў на беларускія галовы як дар нябёсаў ці лёсу. У 25 ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу, які адбыўся ў Менску з 5 па 18 сьнежня 1917 году па старому, альбо з 18 па 31 сьнежня па новаму стылю, трэба ўважліва прыгледзецца да ходу падзеяў на Беларусі за час ад канца лютага да канца сьнежня 1917 году, бо гэтыя 10 месяцаў зьяўляюцца павучальнымі, а для маладзейшае генэрацыі амаль зусім невядомымі. Якраз з гэтых няведаў часта бяруцца тыя закіды, якія кіруе маладое пакаленьне беларусаў у адрас старэйшага пакаленьня, якое ў пасьўнасьці старэйшага бачыць прычыну таго, што ня здолела яно замацаваць асноваў і фундамэнту незалежнасьці, як гэта ўдалося некаторым суседнім народам.

Публіцыст уважае, што не заўсёды і ня ўсе памятаюць пра тое, што другая расейская рэвалюцыя разьбіла царскую „турму народаў”, але не зьмяніла псыхікі расейскіх масаў, прывыклых ставіцца з пагардай да нерасейскіх нацыяў. Істотнай была таксама псыхіка многіх паняволеных народаў, якія ў выніку шматвяковай залежнасьці

прымірыліся з духоўным рабствам. Закід гэты публіцыст „Раніцы” кіраваў галоўным чынам у адрас беларусаў, якія даўжэй, чым іншыя народы, знаходзіліся ў царскім палоне і прывыклі да нявольніцкага ярма. Доўгі час у Беларусі не было нацыянальнае інтэлігенцыі і нацыянальнае буржуазіі. Ня толькі вялікая вытворчасць і гандаль, але й рамяство апынуліся ў руках чужынцаў. Іншыя паняволеныя народы, для прыкладу – каўказцы – намнога даўжэй, чым беларусы, жылі ў незалежных варунках, захавалі сваю арыстакратыю, інтэлігенцыю і нацыянальнае духавенства. У лепшай сытуацыі, чым беларусы – на думку К. Езавітава – апынуліся таксама ўкраінцы, бо іх нацыянальнае адраджэньне пачалося намнога раней, чым у беларусаў. А найважнейшае тое, што ўкраінцы, якія жылі пад аўстрыйскім урадам, мелі добра разбудаваныя гаспадарчыя, папільныя і культурныя арганізацыі ды структуры. На параўнаўча высокім узроўні знаходзілася ў іх нацыянальнае школьніцтва, асьветніцкія ды прафэсійныя арганізацыі. Езавітаў зьвярнуў увагу на велізарнае значэньне дзейнасці беларускай інтэлігенцыі, засяроджанай вакол „Нашай Нівы”. Паводле публіцыста, спыненне існаваньня „Нашай Нівы” ў палове 1915 году было вялікім ударам па асяродзьдзі беларускіх нацыянальных дзеячоў, пісьменьнікаў і публіцыстаў.

Вялікія цяжкасьці перажыў таксама беларускі асяродак у Пецярбурзе. Цэнзурныя абмежаваньні, фінансавыя цяжкасьці і мабілізацыя многіх дзеячоў у расейскую армію значна аслабілі дзейнасць суполкі „Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ”. У далейшым Езавітаў зьвярнуў увагу на тое, што падзеі, зьвязаныя з вайною, паспрыялі разьвіцьцю нацыянальнага беларускага руху ў Менску, які, як прыфрант овы горад, стаўся цэнтрам многіх тысяч уцекачоў, што ўцяклі з Гарадзеншчыны ды Віленшчыны і апынуліся ў Менску.

Вялікую ролю прыпісаў Езавітаў такім арганізацыям, як: Камітэт Уцекачоў і Камітэт Пацярпеўшым ад Вайны. У гэтай апошняй арганізацыі істотную ролю выконваў Максім Багдановіч, які, кіруючыся выключнай ахвярнасьцю і альтруізмам, перадаваў у сірацінцы пайкі цукру, якія былі неабходныя для ягонага хворага арганізму.

²³¹ Тамсама.

* * *

Аўтар публікацыі ў 25 угодкі ўсебеларускага Кангрэсу²³² Кастусь Езавітаў на старонках „Раніцы” з 17 студзеня 1943 году заняўся характарыстыкай тых чужых нацыянальных сіл, якія дзейнічалі ў Беларусі ды супрацьстаўляліся ідэі айнай незалежнасці. Публіцыст „Раніцы” звярнуў увагу на тое, што антыбеларускія групы часта былі паміж сабою пасвараныя й сканфліктаваныя, аднак калі толькі йшла гутарка аб змаганні зь беларускім незалежніцкім рухам, усе яны хутка ядналіся й стваралі супольны антыбеларускі фронт. Езавітаў, разглядаючы гэтую праблему, звярнуў увагу на тое, што галоўнымі русыфікатарскімі сіламі ў Беларусі была расейская адміністрацыя, расейская армія, расейская царква й расейскае школьніцтва.

„На дапамогу сабе – сьцьвердзіў публіцыст – адміністрацыя мела: паліцыю, жандараў, войска, якога заўсёды многа стаяла на Беларусі, а ў часе вайны, можна сказаць, што Беларусь проста была затоплена расейскім войскам зь ягоньмі шматлікімі тылавымі ўстановамі. Нарэшце, хаўруснікам расейскае адміністрацыі была правастаўная царква й расейская школа. На другім месцы стаялі польскія абшарнікі, якія валодалі аграмаднымі абшарамі й ставілі сабе задачу паленізацыі беларусаў. Іхнім хаўруснікам у гэтай справе быў каталіцкі касцёл, які ўсім католікам – беларусам штодня ўбіваў у голаў, што яны зьяўляюцца палякамі й спавядаюць «польскую веру». Гэтая група пры кожным касцёле, пад маскай падрыхтоўкі да споведзі, мела фактычна польскія школы... Апроч таго, існавалі польскія школы яшчэ пры маёнтках»²³³.

У далейшых разважаньнях Езавітаў звярнуў увагу на тое, што таксама габрэі праяўлялі сваю непрыкільнасьць да беларускага адраджэння.

„Трэцяя, варожая беларускаму руху група – сьцьвердзіў Езавітаў – складалася з жыдоў, якія баяліся Беларускага адраджэння, таму што

²³² К. Е з а в і т а ў, У 25-тыя ўгодкі ўсебеларускага Кангрэсу, у: „Раніца”, Бэрлін 17.11.1943, с. 3.

²³³ Тамсама.

бачылі ў нарастаючай беларускай нацыянальнай сьвядомасьці пагрозу свайму эканамічнаму панаванню на Беларусі»²³⁴.

Карыст аючыся вынікамі ўсерасейскага перапісу, праведзенага ў 1897 годзе, публіцыст „Раніцы” прывёў тابلіцу, зь якой вынікала, што габрэйскае насельніцтва рашуча дамінавала колькасна ня толькі над беларусамі, але й над расейцамі ды палякамі ў такіх гарадох, як Полацак, Дрысна, Віцебск, Барысаў, Лепель, Ворша, Капыль, Горкі, Менск, Чэрвень, Магілёў, Слуцак, Бабруйск, Рагачоў, Мазыр, Рэчыца, Гомель і ў многіх іншых беларускіх гарадох ды мястэчках.

Прыпісваючы габрэям антыбеларускія тэндэнцыі, Кастусь Езавітаў прагнуў, праўдападобна, прыпадабацца немцам, якія ў 1943 годзе вялі страшэнную акцыю зьнішчэння габрэйскага насельніцтва ва ўсіх акупаваных эўрапейскіх краінах.

Працягваючы сваё эсэ ў „Раніцы” з 24 студзеня 1943 году, Езавітаў заняўся характарыстыкай розных напрамкаў у беларускім нацыянальным руху. Звярнуў ён увагу на тое, што аб’яднаны й аднародны беларускі нацыянальны ды грамадзкі рух у нашаніўскі пэрыяд быў уфармаваны Беларускай Сацыялістычнай Грамадой – першай сапраўды нацыянальнай і масавай беларускай партыяй. Вядомы дзеяч, беларускі памешчык Скірмунт, зрабіў многае дзеля таго, каб разьбіць Беларускаю Сацыялістычную Грамаду і ўсіх дзеячоў, згуртаваных вакол яе. З гэтай мэтай здамінаваў ён Беларускі Нацыянальны Камітэт і ў канцы быў выбраны яго старшынём. Беларускае Сацыялістычнае Грамада, пераканаўшыся аб тым, што Скірмунт абараняў не інтарэсы беларускіх сялян, але стаяў на грунце інтарэсаў памешчыкаў у Беларусі, намагалася склікаць новы зьезд Беларускага Нацыянальнага Камітэту з той мэтай, каб пазбавіць Скірмунта функцыі старшыні. Паводле меркаваньняў К. Езавітава, Скірмунт, пабачыўшы пагрозу для сваіх уплываў, падмовіў такіх беларускіх дзеячоў, як Павел Аляксук і Лявон Заяц, каб яны дзеля разьбіцця Беларускай Сацыялістычнай Грамады паклікалі да жыцця партыю Беларускіх Народных Сацыялістаў. На думку Езавітава, партыя Беларускіх Народных Сацыялістаў, па сутнасьці, жывцом перапісала праграму Беларускай Сацыялістычнай Грамады, аднак

²³⁴ Тамсама.

увяпаў яе прапанову, якая датычыла выкупу беларускімі сялянамі панскае зямлі, што перакрэслівала ўсялякія шанцы гэтай партыі ў сялянскім беларускім асяроддзі. Таму менавіта толькі жменька беларускіх інтэлігентаў дапусцілася да гэтай палітычнай структуры, якая ня здолела разгарнуць шырэйшую дзейнасць у сялянскім асяроддзі і аказаць які-колечы ўплыў на беларускую вясковую масу.

З усяго сказанага вынікае, што Кастусь Езавітаў досыць непрыхільна ставіўся да тых чужаземных сілаў, якія знаходзіліся на тэрыторыі Беларусі і недобрамысліва адносіліся да ідэі адраджэння Беларусі ў форме аўтаноміі альбо поўнага дзяржаўнага сувэрэнітэту. Крытычна глядзеў таксама на беларускія структуры і арганізацыі, якія, не разумеючы пагрозы чужаземнай дамінацыі ў Беларусі, падтрымлівалі расейцаў і прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў, якія жылі на беларускай зямлі.

* * *

Кастусь Езавітаў – аўтар даследавання *У 25 ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу*²³⁵, чарговы адрэзак якога быў зьмешчаны ў „Раніцы” з 31 студзеня 1943 году, а характарызаваў такія беларускія арганізацыі, як: Хрысціянская Злучнасць і Беларуска-Сацыялістычная Грамада.

Пішучы пра першую зь іх, публіцыст сцвярдзў:

„Ідэёвымі кіраўнікамі гэтае партыі былі ксяндзы Вінцэнт Гадлеўскі і Адам Станкевіч. Гэта была тая самая група, якая ў будучыне аформілася ў партыю Беларускае Хрысціянскае Дэмакратыі, а ў рэвалюцыйныя 1917-1918 гады вуснамі паасобных яе дзеячоў называлася іншы раз нават Партыяй Беларускіх Хрысціянскіх Сацыялістаў.

Асноўным недахопам гэтае партыі было тое, што яна ня столькі клапацілася аб тое, каб пашырць свае ўплыў паміж каталіцкім жыхарствам на Беларусі; каб нацыянальна ўсвядоміць яе і вырваць с-пад польскіх уплываў, колькі аб тое, каб мець як найбольшы

²³⁵ К. Е з а в і т а ў, *У 25-тыя ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу*, у: „Раніца”, Бэрлін 31.1.1943, с. 2.

*палітычны ўплыў на ўсю беларускую нацыю і на беларускую нацыянальную палітыку*²³⁶.

У далейшым публіцыст „Раніцы” заўважыў, што ў змаганні за зьняццё Скірмунга з пасады старшыні Беларускага Нацыянальнага Камітэту Хрысціянская Злучнасць разам з Партыяй Беларускіх Народных Сацыялістаў падтрымлівала Скірмунга, а Беларуска-Сацыялістычная Грамада і беспартыйныя групы выступалі супраць яго. Езавітаў падкрэсліў, што апанэнтамі Скірмунга і апанэнтамі Беларуска-Сацыялістычнай Грамады былі таксама ўсе расейскія ды габрэйскія групы, бо бачылі ў кожнай праяве беларускага руху пагрозу для сваіх нацыянальных і палітычных інтарэсаў.

У далейшых разважаннях Кастусь Езавітаў заняўся характарыстыкай Беларуска-Сацыялістычнай Грамады, даючы ёй вельмі высокую ацэнку:

*„Беларуская Сацыялістычная Грамада – напісаў ён – была глыбока народнай і запраўды нацыянальнай беларускай партыяй. У праціле-ласць розным рускім партыям, як сацыялісты-рэвалюцыянеры, або як сацыял-дэмакраты, у складзе Беларуска-Сацыялістычнай Грамады не было ні аднаго жыда, ці якога іншага небеларуса. Партыя абараняла беларускія нацыянальныя інтарэсы і рашуча разыходзілася з расейскімі сацыялістычнымі партыямі ў сваіх прынцыповых установах*²³⁷.

Езавітаў пераканаўча звярнуў увагу на праграмныя разыходжанні паміж Беларуска-Сацыялістычнай Грамадой і расейскімі бальшавікамі ды меншавікамі, а таксама сацыялістамі-рэвалюцыянерамі. Беларуска-Сацыялістычная Грамада – паводле публіцыста – не падтрымлівала бальшавіцкае тэзы аб падзеле клясавай барацьбы, лічачы, што ўся беларуская нацыя складаецца зь сялянства і дробных рамеснікаў ды рабочых, а паміж гэтымі грамадзкімі клясамі і праслойкамі не магло быць гутаркі пра варожыя інтарэсы ці імкненні. Беларуска-Сацыялістычная Грамада ўважала таксама, што гэтыя тыповыя для Беларусі грамадзкія клясы не павінны былі змагацца таксама зь нешматлікай беларускай інтэлігенцыяй, інтарэсы

²³⁶ Тамсама.

²³⁷ Тамсама.

якой былі згодныя зь інгарэсамі іншых працоўных беларускіх групавак.

Беларуская Сацыялістычная Грамада выказвалася за 8-гадзінны рабочы дзень, за нацыянальную беларускую школу і за бясплатную памешчыцкую зямлю для беларускіх сялян.

Кастусь Езавіг аў адзначыў, што імкненне Беларускай Сацыялістычнай Грамады да таго, каб беларускі народ стаўся гаспадаром свайго лёсу, выклікала супраціў з боку ўсіх чужых партыяў: расейскіх, польскіх ды габрэйскіх, якія ў праграме Беларускай Сацыялістычнай Грамады ўбачылі пагрозу для сваіх экспансійных інгарэсаў ды імкненняў.

Аргыкул Кастуся Езавігава з 31 студзеня 1943 году, хаця й закончваўся формулай „працяг будзе”, не паяўляўся на старонках „Раніцы” ад пачатку лютага аж да канца ліпеня 1943 году. Працяг яго быў апублікаваны ў газэце 1 жніўня 1943 году, у якім публіцыст ахарактарызаваў дзейнасьць беларускіх арганізацыяў у пэрыяд Першае Сусьветнае вайны й Лютаўскае рэвалюцыі 1917 году.

На думку Езавігава, у выніку руху расейска-нямецкага фронту з захаду на ўсход Беларусі, многія беларускія дзеячы былі прымушаны пакінуць тэрыторыю роднае краіны і пераехаць галоўным чынам у Пецярбург альбо Маскву, дзе яны ўліліся ў склад бэжанскіх беларускіх структур аў.

„Петраградзкія грамадаўцы гуртаваліся каля Беларускага бежанскага Камітэту, меўшага памешканьне на Знаменскай вуліцы ў доме нр 36 і былі найбольш актыўнай арганізацыяй БСГ ў 1916 і 1917 гадох. На чале Петраградзкай БСГ стаялі старыя беларускія энэргічныя дзеячы, як публіцыст Эдвард Будзька, пісьменьнік Зьмітро Жылуновіч, інжынер-хімік Вацлаў Іваноўскі, горны інжынер Клаўдзюш Душэўскі, філёляг Браніслаў Тарашкевіч, юрыст Язэп Варонка, пісьменьнік Хвёдар Чарнушэвіч, курсістка Палута Бадунова, студэнт Тамаш Грыб і Алесь Чарвякоў.

Ужо ў восені 1916 г. гэтая група спрабавала нападзіць у Петраградзе выпуск сталае беларускае газэты замест газэты Наша Ніва, якая ў 1915 годзе па заняцьці немцамі гораду Вільні спыніла сваю працу. Стараньнем Э. Будзькі і З. Жылуновіча, 1-га лістападу 1916 году ў Петраградзе выйшлі былі адразу дзьве беларускія газэты: Дзяньніца (гражданкаю) і Сьветац (пацінкаю), але расейская цензура гэтак чаплялася да кожнага артыкулу, гэтак многа выкрэсьлівала набранага

матар’ялу й гэтак доўга трымала яго ў сябе, што існаваньне гэтых газэт сталася немагчымым, і на 7-ым нумары 31 сьнежня 1916 году абедзьве газэты павінны былі спыніцца. Ня дзіва, што якраз гэтая Петраградзкая арганізацыя БСГ ужо ў першыя дні Лютаўскае рэвалюцыі разьвіла найбольш шырокую працу. Яна склікала нарады й сходы, вербавала новых сяброў й ладзіла ў Петраградзе вялікія мітынгі, на якія зьбіраліся тысячамі беларускія рабочыя зь вялікіх петраградзкіх фабрык і заводаў. У траўні 1917 году Петраградзкі Аддзел БСГ налічваў ужо каля 2000 сяброў, якія падзелены былі на чатыры раённыя арганізацыі – Нараўскую, Выбарскую, Васілевастроўскую й Неўскую – са сваімі асобнымі камітэтамі й Агульна-Петраградзкім камітэтам на чале”²³⁸.

* * *

Кастусь Езавіг аў на старонках „Раніцы” з 1 жніўня 1943 году прадставіў цікавыя факты, зьвязаныя зь дзейнасьцю Беларускай Сацыялістычнай Грамады ў Маскве. Публіцыст сьцьвердзіў:

„Добра працавала арганізацыя БСГ у Маскве, дзе на чале яе стаялі публіцыст Алесь Бурбіс, адвакат Алесь Цьвікевіч, доктар Іван Цьвікевіч, пісьменьнік Язэп Дыла (Назар Бываеўскі), вучыцель Язэп Васілевіч, публіцыст Фёдар Турук і іншыя. Гэтая група гуртавалася каля Беларускага Бежанскага Камітэту і была тэй грамадзкай рашчынай, якая шмат каму з беларускай інтэлігенцыі і рабочых, шмат гадоў працаваўшых у Маскве, прышчэпіла першыя пачуцьці і веды нацыянальна-адраджэнчае сьведомасьці. Гэтым былі пакладзены асновы для далейшага разьвіцьця беларускае грамадзкае працы ў Маскве і для стварэньня тутака цэлага шэрагу беларускіх грамадзкіх арганізацыяў, як Беларускае Народнае грамада, якая потым раскінула сетку сваіх аддзелаў на ўсёй Маскоўшчыне, як Беларускае жалезна-дарожнае грамада, Беларускае Культурна-Навуковае Таварыства ды іншыя”²³⁹.

Кастусь Езавіг аў адзначыў парадаксальную зьяву, якая праяўлялася ў тым, што параўнаўча малымі дасягненьнямі характарызавалася дзейнасьць БСГ у Менску:

²³⁸ Тамсама, с. 4.

²³⁹ К. Езавіг аў, У 25-тыя ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу, у: „Раніца”, Бэрлін 1 VIII 1943, с. 4.

„Менская арганізацыя БСГ працавала пад кіраўніцтвам агранома Аркадзя Смоліча, пісьменьніка Каруся Кастравіцкага (Каганец), чыгуначніка В. Фальскага, пісьменьніка Уладыслава Голуба (Галубок) і вучыцеля Сымона Рака-Міхалоўскага. Гэтая група вельмі была заклапочана нарастаючымі непаразуменьнямі з Р. Скірмунтам і Беларускай Нацыянальнай Камітэтам і старалася як мага хутчэй знайсці выхад, бо нутраннія спрэчкі і раскол у той адказны момант мог-бы зусім загубіць усю Беларускаю Адраджэнчую Справу.

Працы гэтай групы шмат шкодзіла тая акалічнасць, што яна ня мела ўплыву на цэнтральную менскую беларускую ўстанову, на Беларускай Нацыянальнай Камітэт. Справа была ў тым, што хаця-ж на зьездзе 25-27 сакавіка было выбрана ў БНК з агульнага ліку 18 асобаў аж 12 прадстаўнікоў ад партыі БСГ, але-ж усё яны па абставінах свае працы былі параскіданыя па ўсёй Расеі, а ў абраны Нацыянальным Камітэтам Прэзідыюм зь пяці асобаў, якія фактычна вялі ўсю працу ў Менску, увайшоў ад БСГ толькі адзін А. Смоліч, ды і той толькі ў якасці звычайнага сябра прэзідыюму.

Па ўсіх буйнейшых гарадох Беларусі, Украіны, Маскоўшчыны і Сібіру былі арганізаваны мяйсцовыя камітэты БСГ і гурткі, або былі прызначаны ўпаўнаважаныя прадстаўнікі.

На працягу ўсёй вясны і лета 1917 году найбольшую вагу ў партыйнай працы БСГ мела Петраградская арганізацыя, асабліва-ж пасля 2-га партыйнага зьезду БСГ, які адбыўся ў Петраградзе 4-6 чэрвеня і які, абраўшы Цэнтральны Камітэт БСГ, даручыў гэтаму Камітэту астацца ў Петраградзе, каб быць бліжэй да Часовага ўраду Расей і да Цэнтральных партыйных Камітэтаў іншых нацыянальнасцяў, зь якімі беларусы падтрымоўвалі сталы кантакт і вялі перагаворы²⁴⁰.

Падсумоўваючы свае разважаныя пра БСГ, Кастусь Езавітаў канстатаваў:

„Зь ініцыятывы Беларускай Сацыялістычнай Грамады, яе раённых упаўнаважаных і звычайных радавых сяброў партыі, а таксама зь ініцыятывы паасобных беларускіх патрыётаў, не зьвязаных да рэвалюцыі ні зь якой беларускай партыяй, але зразумейшых канечную патрэбу беларускае самаарганізацыі; ад сярэдзіны сакавіка 1917 году пачалі паўсюдх закладацца беларускія гурткі, камітэты, таварыствы і аб'яднанні. Пры чым, пад уплывамі арганізацыйнае працы іншых

нацыянальнасцяў, у Беларускай Нацыянальна-Адраджэнчай Рух пачалі ўключацца нават такія беларускія адзінкі, якія перад рэвалюцыяй ставіліся да ідэі Беларускага Адраджэння даволі варожа.

Пашырэнне сеткі беларускіх нацыянальных арганізацый і ўзрост нацыянальнае сьведомасці ў масах беларускага народу адбываліся ў рэвалюцыйных умовах са здзіўляючай шпаркасцю й натхнёным уздымам. Вясна 1917 году была запраўднаю Вясною народаў Расей, і ўсе яны, звольненыя ад жандарскай апекі, з усёю сілаю нацыянальнае потэнцыі, накопленай за час прымусовае бязьдзейнасці ў складзе Расейскае Імпэрыі ўзяліся за шпаркае будаўніцтва сваёй нацыянальнага жыцця на новых пачатках, на пачатках поўнага нацыянальнага самавызначэння.

Праца гэтая не была лёгкай, бо ёй насамперш перашкаджалі ўмовы вайны, рэвалюцыі і ўсяагульнага развалу, а па-другое – сама праца гэтая была новай, ня меўшай сабе гатовых і выправаваўх прыкладаў. Асабліва цяжка было працаваць беларусам, бо яны, як гэтая ўжо падкрэсьлівалася, ня мелі ні гатовага адміністрацыйна-грамадзкага апарату на мяйцох і ў цэнтры, якія адразу-ж бы ўжо на другі дзень Лютаўскае рэвалюцыі змаглі-б аўтарытэтна і правамоцна ўзяць на сябе ўсю арганізацыйную працу, ні накопленых для шырокае грамадзкае працы сродкаў, ні нават сваёй прэсы. Аднак вялікія арганізацыйныя цяжкасці не напалохалі й не астудзілі беларускую грамадзкасць. Горача і надзвычайна сьляшаючыся, вяла працу сьведомая беларуская інтэлігенцыя, рабочыя і сяляне, бо для нас гэтая вясна была ня толькі вясною звальнення ад царскае ўлады, але і вясною Вялікага Нацыянальнага Абуджэння нашага народу²⁴¹.

* * *

У артыкуле У 25 ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу²⁴², зьмешчаным у Раніцы з 28 жніўня 1943 году, Кастусь Езавітаў заняўся наст роямі сярод жыхароў Беларусі, а таксама тых беларусаў, якія ў выніку Першай Сусветнай вайны апынуліся ў глыбіні Расей. Публіцыст зьвярнуў увагу на тое, што пасля Лютаўскае рэвалюцыі ўзьнялася высокая хваля беларускай нацыянальнай сьведомасці, якая выявілася, між іншым, у пакліканні да жыцця вялікай колькасці нацыянальных арганізацый як у самой Беларусі, так і сярод

²⁴¹ Тамсама.

²⁴² К. Е з а в і т а ў, У 25-тыя ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу, у: „Раніца“, Бэрлін 28 VIII 1943, с. 4.

²⁴⁰ Тамсама.

бежанцаў, а таксама між беларусамі, якія служылі ў шэрагах царскай арміі. Паводле Езавітава, вялікія беларускія масы гарнуліся да актыўных адраджэнскіх дзеянняў. Галоўныя імкненні шматлікіх беларускіх дзеячоў найчасцей грунтваліся на праграмы Беларускай Сацыялістычнай Грамады, якая цвёрда стаяла на грунце беларускіх нацыянальных інтарэсаў.

„Канчатковыя мэты беларускага руху – пісаў К.Езавітаў – фармуляваліся беларускаю грамадзкасьцю ў партыяй БСГ у першыя месяцы пасля лютаўскае рэвалюцыі 1917 году, у поўнай згодзе з 25 гадавой традыцыяй гэтак: Беларусь павінна быць аўтаномнай рэспублікай у складзе Расійскай Федэрацыйнай Рэспублікі; яна павінна мець сваю ўласную беларускую адміністрацыю з беларускай мовай урадавання, сваю нацыянальную школу ўсіх ступеняў, да вышэйшай уключна, і сваё нацыянальнае войска ў форме народнае міліцыі.

Дзея таго, што ўсё гэта ўжо ў першы год вайны было абяцана палякам, а затым у першыя-ж дні рэвалюцыі ўсё гэта прызнавалася патрэбным даць і фінам, а татышы і армяне ўжо ад 1915 году мелі сваё войска ў форме асобных баталіёнаў, злучаных у брыгады і дывізіі, а ў 1917 годзе атрымалі ў сваю адміністрацыю ў краі, дык патрабаванні беларусаў былі зусім нармальнымі і ні ў якой меры не былі перавышанымі. І калі-б Расейскі Часовы ўрад князя Львова быў-бы больш разумнейшым і гэтыя патрабаванні беларусаў і ўкраінцаў адразу ж прыняў-бы, дык магчыма, што лёс расейскай рэвалюцыі быў-бы зусім іншым. Але 1-шы Часовы ўрад князя Львова гэтага не зразумеў, а 2-гі Расейскі Часовы ўрад ня толькі не задаволіў беларускіх і ўкраінскіх патрэбаў, але, вуснамі свайго гістарычнага міністра-прэзідэнта Керэнскага яшчэ і абразіў нацыянальных пачуцці беларусаў і ўкраінцаў, зазначыўшы, што «Расія – не этнаграфічны музэй».

Гэтакія дурныя пазыцыі Часовага ўраду Расеі вельмі пашкодзілі рэальнай беларускай працы і выклікала цэлы шэраг камлікацый на Беларусі (ды і на Украіне). Партыйныя таварышы міністра-гістарыка Керэнскага, расейскія эс-эры, якіх шмат набілася ў розныя прыфрантавыя ўстановы на Беларусі і дзе яны пазанялі кіруючыя пасады, пачалі паход супраць усёй беларускай нацыянальнай працы, агітуючы і супраць аўтаноміі Беларусі, і супраць беларускай мовы, і беларускай школы. Бальшавікі, уплывышы моц нацыянальных рухаў усіх народаў Расеі, абвясцілі, што яны вызнаюць права ўсіх народаў на

нацыянальнае самавызначэнне, «нават да аддзялення ад Расеі ўключна»²⁴³.

Публіцыст „Раніцы” моцна падкрэсліў тое, што ўрад Керэнскага і звязаныя з ім рускія дзеячы не праяўлялі ніякага разуменьня для нацыянальных імкненняў беларусаў і ўкраінцаў. Такая пастава расейскага ўраду прычынілася, з аднаго боку, да крышталізацыі нацыянальных поглядаў многіх беларусаў, якія ўсё болей разумелі, што трэба браць ва ўласныя рукі лёс беларускага народу. Аднак, з другога боку, уводзіла замяшанне ў сэрцы і мысьленне многіх, да канца неакрэсленых беларускіх дзеячоў.

„У беларускім грамадстве – канстатаваў Езавітаў – якое ў сакавіку моцна верыла, што ў Расеі наступіла для ўсіх народаў новая эра і што патрабаванні І-га Беларускага Зьезду і Беларускага Нацыянальнага Камітэту будуць зараз-жа задаволены, узнікла незадавальненне Часовым Урадам, а разам з тым і некаторае разыходжанне ў думках аб тым, якім шляхам ісьці далей да здзяйснення сваіх нацыянальна-дзяржаўных ідэяў. У звязку з гэтым, на пытанні: «Што рабіць далей?», «Як ажыццёвіць хутэйшае стварэнне аўтаномнае Беларусі?» – ужо не было аднолькавага адказу ў розных беларускіх арганізацыях і ў асобных нашых дзеячоў. Новапаўстаўшыя арганізацыі часта вырашалі яго на свой розум, а то і зусім пакідалі адчыненым да вырашэння на новым Беларускім Зьездзе. Ясным было адно, што Часовы ўрад самахоць аўтаноміі беларусам ня дасць і што за сваё нацыянальныя правы змушаны будуць змагацца з расейскай дэмакратыяй гэтак-жа ўпарта, як і з расейскім царскім чынавенствам»²⁴⁴.

* * *

Кастусь Езавітаў у артыкуле У 25 ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу²⁴⁵, зьмешчаным у „Раніцы” з 15 жніўня 1943 году, заняўся працэсам нарастання сярод беларусаў розных арыентацыяў патрабаванняў аўтаноміі для дзяржаўнага існавання Беларусі. Настроі такога тыпу моцна пашырыліся напярэдадні Кастрычніцкай

²⁴³ Тамсама.

²⁴⁴ Тамсама.

²⁴⁵ К. Е з а в і т а ў, У 25-тыя ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу, у: „Раніца”, Бэрлін 15 VIII 1943, с. 4.

рэвалюцыі. Дзякуючы гэтаму, галоўная ідэя праграмы Беларускай Сацыялістычнай Грамады становілася ідэяй паўсюднай як сярод беларусаў, якія жылі на этнічных беларускіх землях, так і сярод тых беларусаў, якія апынуліся ў часе Першай Сусветнай вайны па-за межамі Айчыны. Характэрныя гэтаму стан рэчаў, публіцыст „Раніцы” напісаў:

„Таму патрабаваньне аўтаноміі для Беларусі было галоўным пунктам палітычнае часткі праграмаў усіх тагачасных беларускіх партый, таварыстваў і хаўрусаў, нават гэтых, якія складаліся з моцна зрусыфікаванага элементу. Вось чаму параграф аб Аўтаномнай Беларускай Рэспубліцы знаходзімо мы ня толькі ў праграме Беларускай Сацыялістычнай Грамады і Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Менску, але і ў статутах: Беларускае Народнае Грамады – у Маскве, Саюзу Беларускага Народу – у Віцебску, Беларускіх Аўтанамістых – у Туркестане, Таварыства Гай – у Адэсе, Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Магілёве, Саюзу Беларускае Дэмакратыі – у Гомелю і ў статутах шматлікіх іншых арганізацыяў.

Зусім інакш было з пытаньнем аб стосабах барацьбы за аўтаномію Беларусі. У той час, калі большасць БСГ і беларускія арганізацыі ўцёкачоў ды беларусы-вайскоўцы былі за тое, каб ісьці той-жа дарогаю, як ішлі ўкраінцы; фармаваць свае вайсковыя часьці, падцягваюць іх бліжэй да Беларусі і паступова браць у свае рукі ўладу па гарадох і павеатах, не чакаючы паскавага дазволу Часовага Ураду, – больш стрыманы і нерашучы арганізацыі цывільныя прапанавалі ісьці праўным шляхам і падрыхтоўвацца да выбараў у Устаноўчы Сойм, які павінен быў канчаткова вырашыць дзяржаўны лад Расей. Сярод беларускай інтэлігенцыі панавала яшчэ вера ў «рэвалюцыйную справядлівасць» і нязломная пашана перад праўнымі нормамі й формамі, якія вымагалі, каб важныя дзяржаўныя акты былі «двухбаковымі», каб яны рабіліся на падставе ўзаемнае згоды абодвух праўна-дзяржаўных чыннікаў, Беларусі й Расей, а не былі б пабудаваны толькі на ініцыятыўе саміх беларусаў і не выглядалі б з боку юрыдычнага «аднабаковымі».

Вельмі ўскладняла беларускую нацыянальную працу й тое, што Беларускі Нацыянальны Камітэт на чале з Р. Скірмунтам страціў свой аўтарытэт, а да таго-ж займаў нейкую вельмі невыразную пазыцыю ў справе Беларускіх вайсковых часьцей, нібыта баючыся стварэння беларускае вайсковае сілы²⁴⁶.

У далейшых фрагмэнтах публікацыі Кастусь Езавітаў заняўся характарыстыкай працэсу нарастання беларускае нацыянальнае сьвядомасці сярод беларусаў, якія служылі ў царскай арміі. Галоўнай каштоўнасьцю гэтай часткі публікацыі зьяўляецца тое, што яе аўтар прывёў вялікую колькасць фактаў і прозьвішчаў беларусаў, якія, служачы ў арміі, разьвівалі актыўную нацыянальную дзейнасьць, кіруючыся ідэяй як найшырэйшага й найглыбейшага адраджэння Беларусі.

„Першыя гурткі беларусаў-вайскоўцаў – напісаў К. Езавітаў – пачалі закладацца ўжо ў пачатку траўня. Закадалі іх сьвядомыя беларускія рабочыя, якія былі мабілізаваныя ў розныя тэхнічныя вайсковыя часткі, і сьвядомая беларуская інтэлігенцыя, якая таксама апынулася ў арміі ў якасьці вайсковых чыноўнікаў, унтэр-афіцэраў, і афіцэраў. Асабліва энэргічна працавалі змабілізаваныя ў армію беларускія народныя вучыцляі.

З тых вестак, якія ўдалося сабраць дагэтуль аўтару гэтых радкоў вынікае, што 1-шы гурток беларусаў-вайскоўцаў быў закладзены 8-га траўня 1917 году ў Рызе малодшым унтэр-афіцэрам 24-й асобнай тэлеграфнай роты Язэпам Мамонькай. Затым паўсталі паасобныя гурткі пры іншых частках XII арміі на Паўночным фронце, арганізацыяй якіх кіравалі, разам з Я. Мамонькай, паручык Макарэвіч і Якуб Дадон. Амаль адначасова ў Балтыцкім флётце дзейнічаў матрос Васіль Муха, які заклаў арганізацыю Маракоў-беларусаў Балтыцкага флёту, прыцягнуўшы да яе й генэрала Аляксееўскага ў Выбаргу. Сярод беларусаў-вайскоўцаў працаваў падпаручык 2-га Пулемётнага-запаснага палка Алесь Чарвякоў, сябра Цэнтральнага Камітэту БСГ. На румынскім фронце першыя вайсковыя беларускія гурткі заклалі паручыкі: Антон Баліцкі, Сьцяпан Некрашэвіч і Алесь Кучынскі, якія пазьней арганізавалі моцныя асяродзьдзі беларускага нацыянальнага руху ў Адэсе. На Каўказкім фронце закладаў гурткі паручык Язэп Троська, на Кіеўскім – паручык Канстантын Нор, у 5-й арміі пад Дзьвінскім дзейнічаў аўтар гэтых радкоў, а на Заходнім фронце: старшы унтэр-афіцэр 24-га транспарта Сымон Рак-Міхалоўскі, 546(-га) пяхотнага Волчанскага палка капітан Ярушэвіч, 372-й Мёнскай дружыны капітан Адамовіч, 43-га Сібірскага стралецкага палка Іванат Дварчанін ды многія іншыя.

Усе гэтыя вайсковыя гурткі паўствалі ў траўні, чэрвені й ліпені месяцы зусім стыхійна, без аніякага кіраўніцтва й дапамогі з боку Беларускага Нацыянальнага Камітэту, а таксама й без належнай

²⁴⁶ Тамсама.

сувязі й супрацоўніцтва паміж сабой, абпіраючыся выключна на ініцыятыву й нацыянальнае пачуццё паасобных беларускіх афіцэраў і салдат, адчуваўшых і добра разумеўшых неадкладную патрэбу самаарганізацыі ўсіх беларусаў, дзе-б яны не былі. Прыклад іншых нацыянальнасьцяў, якія раней за беларусаў пачалі гуртаваць сваіх вайскоўцаў у асобныя нацыянальныя аб'яднанні, таксама даводзіў беларусам-вайскоўцам неабходнасьць нацыянальнае арганізацыі. Вайсковыя гурткі пачалі шукаць сувязі з БСГ і БНК, патрабуючы стварэньня асобнае цэнтральнае арганізацыі, якая аб'яднала-б усе шматлічныя палкавыя, дружынныя, дывізіённыя й гарнізонныя гурткі ды выдавала-б для іх сваю беларускую газэту²⁴⁷.

Інфармацыі, даныя Кастусём Езавітаў у прыведзеньх цытат зь ягонага артыкула, маюць істотнае значэньне ня толькі для тых навукоўцаў, што цікавяцца мінуўшчынай Беларусі, але й для тых усіх беларусаў, якія шукаюць сёньня для сваіх нацыянальна-адраджэнчых ідэяў пазыггуных прыкладаў у гісторыі.

* * *

У беларускай эміграцыйнай газэце „Раніца” з 22 жніўня 1943 году Кастусь Езавітаў зьмясьціў працяг свайго гістарычнага эсэ У 25 ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу²⁴⁸, у якім заняўся адносінамі тагачасных нацыянальных беларускіх арганізацыяў да так істотнай справы, як роля роднае мовы ў розных праявах беларускага жыцця й асабліва ў разьвіцці нацыянальнае асьветы. Публіцыст „Раніцы” прывёў шэраг вельмі істотных для гэтай справы фактаў, ілюструючых падыход да нацыянальнае адукацыі з боку беларускіх культурных, грамадзкіх і палітычных групавак:

„Апрача розных тэхнічна-арганізацыйных патрэбаў і пытанняў аб далейшай трактоўцы ў справе аўтаноміі Беларусі, вымагалі хутчэйшага скліканьня новага беларускага Зьезду й тых прынцывовых разыходжаньні, якія паўсталі паміж беларускімі арганізацыямі ў справе пераходу выкладаньня ў школах на беларускую мову, асабліва ў школах сярэдніх і вышэйшых. Частка беларускіх арганізацый ставілася да

²⁴⁷ Тамсама.

²⁴⁸ К. Е з а в і т а ў, У 25-тыя ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу, у: „Раніца”, Бэрлін 22 VIII 1943, с. 3.

гэтае справы з рэзэрваю. Гэтак «Саюз Беларускай Дэмакратыі» ў Гомелі, кіраваны П. Коронкевічам і духова падтрыманы акадэмікам-прафэсарам Я. Карскім зьвяртаў увагу на адсутнасьць у той час гатовых падручнікаў для беларускіх і сярэдніх школ, а таму, згаджаючыся на выкладаньне ў беларускай мове ў пачатковай школе, рашуча выказваўся за расейскую мову выкладаньня ў школах сярэдніх і вышэйшых. Гэткую-ж пазыцыю займаў «Саюз Беларускага Народу» ў Віцебску, кіраваны доктарам-генэралам Грыгаровічам, публіцыстам-навукоўцам Стукалічам, навукоўцам Бялынецкім-Біруляй, былым земскім начальнікам Палонскім і інжынерам Навіцкім. Арганізацыі гэтыя складаліся з людзей вельмі энэргічных, добра вядомых у сваіх акругах насельніцтву, меўшых адміністрацыйную практыку й высокі інтэлект, дык не лічыцца з імі было немагчымым, і патрэбны быў вялікі такт і ўменьне, каб пераканаць іх у памылковасьці й шкоднасьці занятай імі пазыцыі. На жаль, у нэрвовых абставінах рэвалюцыі нават даволі стрыманьня людзі не маглі часам утрымацца ад вострых слоў²⁴⁹.

Другое пытаньне, якім заняўся Кастусь Езавітаў, адносілася да зямельнай праблематыкі, што адвякоў кранала думкі й сэрцы беларускага насельніцтва, як вядома, у большасьці сялянскага паходжаньня.

„Патрэбным было ўжо – сьцьвердзіў К. Езавітаў – унесці поўную яснасьць таксама і ў справу хутчэйшае, і пры тым безграшавое, перадачы зямлі сялянству, бо одыёзная асоба й пазыцыя Р. (амана) Скірмунта ў гэтай справе, ды асабліва-ж цытаваны намі вышэй трэці параграф «Дэкларацыі» БНК, якая ў канцы траўня й на пачатку чэрвеня месяца, праз газэту «Вольная Беларусь», дзе яна была апублікавана ў нумары 2, сталася шырока вядомай беларускаму сялянству й выклікала ў ім агульнае абурэньне. Гэтая-ж дэкларацыя была спрытна выкарыстаная й ворагамі беларускага Адраджэньня, бо дала ім у рукі моцную зброю для змаганьня супраць БНК і для агітацыі супраць усяго Беларускага Руху, асабліва на сялянскіх Зьездах, як гэта, напрыклад, рабілася на вялікім Зьездзе сялян-беларусаў Віцебскае губерні, што скліканы быў 25-га чэрвеня ў Віцебску «Саюзам Беларускага Народу», ды на Магілёўскім і Менскім губернскіх Зьездах сялянскіх дэпутатаў, дзе прэзыдыюмы Зьездаў, складзеныя з прадстаўнікоў расейскіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў усяляк ганьбілі беларускі рух як памешчыцкую інтрыгу ды палухалі сялян асобай абшарніка Скірмунта²⁵⁰.

²⁴⁹ Тамсама.

²⁵⁰ Тамсама.

Урэшце тэражэй праблемай, што знайшлася ў разважаньнях Кастуся Езавітава, была сытуацыя беларускіх бежанцаў, якія ў выніку перамяшчэньня расейска-нямецкага фронту дабравольна альбо пад прымусам перасоўваліся ў глыбіню Расейскай Імперыі, пападаючы там у вельмі цяжкія й складаныя абставіны. Аб гэтай, як жа істотнай для таго часу справе, публіцыст „Раніцы” напісаў:

„Надзвычайна балючым і дужа тэрміновым было пытаньне аб палітычным становішча беларускіх уцекачоў. І хаця самі Камітэты імкнуліся ўжо да аб’яднаньня сваёй працы й, з дапамогаю Маскоўскага Беларускага Камітэту ўцекачоў і «Беларускай Народнай Грамады» ў Маскве склікалі ўжо ў сярэдзіне красавіка ў Маскве І-шы Зьезд, а ў чэрвені ўцекачоў-беларусаў з усёй Расеі й стварылі Цэнтральны Беларускі Бежанскі Камітэт, з сядзібай у Маскве, аднак-жа лічба ўцекачоў з Беларусі была настолькі вялікай, а праблема захаваньня на чужыне гэтых масы людзей і арганізацыя звароту іх на Бацькаўшчыну нагэтулькі складанай і важнай, што вырашэньне й здзяйсненьне ўсіх мерапрыемстваў у гэтай справе павінна было быць сканцэнтравана ў руках Цэнтральнай Беларускай Установы ў Краю. Да пытаньня аб рээвакуацыі людзей тутакж далучылася яшчэ й пытаньне аб рээвакуацыі ўстаноў, школ, архіваў, розных прадпрыемстваў і іхня маёмасьці. Усё гэта самім уцекачам і іхнім арганізацыям правесці было не па сілах.

Нарэшце, патрэбна было спыніць намеры каталіцкага й правастаўнага духавенства выкарыстаць беларускі рух для сваіх клерыкальных інтарэсаў, бо ўзьнікненьне рэлігійнага антаганізму было-б непрымаема шкодаю для беларускага руху й магло-б зноў расшчапіць наш народ на два варожыя асобы, як гэта было ў мінулым. Дзеля адхіленьня гэтых небяспечкі патрэбна было многа працаваць над нацыянальным усведамленьнем беларускага духавенства абодвух веравызнаньняў й давесці ім, што не беларускі народ існуе для рэлігій духоўнікоў, а духоўнікі й веравызнаньні існуюць для народу й павінны дапамагаць нацыянальнаму усведамленьню беларускіх веруючых масаў. Самі духоўнікі беларускія таксама ўжо пачалі варушыцца: 24-25 траўня адбыўся Зьезд беларускага каталіцкага духавенства ў Менску, а ў палове чэрвеня скліканы быў у Маскве Зьезд правастаўнага беларускага духавенства, якое стварыла на гэтым Зьездзе сваю

асобную арганізацыю пад назвай «Саюз беларускага правастаўнага духавенства»²⁵¹.

* * *

Многія фрагменты свайго шмат адрэзкавага эсэ пад загалоўкам У 25 ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу²⁵² публіцыст эміграцыйнай газэты „Раніца” Кастусь Езавітаў прысьвяціў розным праявам і формам дзейнасьці Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Быў ён выразна захоплены праграмай БСГ і лічыў яе арганізацыяй поўнасьцю адданай беларускім нацыянальным і сацыяльным інтарэсам. У „Раніцы” з 22 жніўня 1943 году Кастусь Езавітаў заняўся IV Зьездам БСГ. Публіцыст звярнуў увагу на тыя розніцы, якія аддзялялі Беларускаю Сацыялістычную Грамаду ад Беларускага Нацыянальнага Камітэту на чале з памешчыкам Раманам Скірмунтам. Езавітаў адзначыў, што Беларуская Сацыялістычная Грамада, стаячы паслядоўна на дэмакратычным грунце, дамагалася скліканьня чарговага зьезду беларускіх нацыянальных арганізацыяў, бо толькі яны мелі маральнае права вырашыць лёс свайго народу ў пераломны гістарычны пэрыяд.

„У момант найбольшага незадавальненьня – напісаў К. Езавітаў – павольнымі тэмпамі працы Беларускага Нацыянальнага Камітэту й ягоным упартым нежаданьнем склікаць прадстаўнікоў беларускае грамадзкасьці Часовы Цэнтральны Камітэт Беларускай Сацыялістычнай Грамады склікаў у Пецярбургу свой 4-ты партыйны зьезд. (Ішы зьезд БСГ адбыўся ў 1903 г., 2-гі – у студзені 1906 г., 3-ці – 25 сакавіка 1917 г.) На 4-ым Зьездзе БСГ быў прыняты праект перапрацаванае праграмы БСГ, быў абраны Цэнтральны Камітэт партыі й было ўхвалена дамагацца ад БНК хутэйшага скліканьня 2-га Зьезду прадстаўнікоў беларускіх арганізацыяў для перавыбару БНК і вырашэньня шэрагу насупейшых агульнанацыянальных пытаньняў. Зьезд БСГ меў дужа важнае значэньне для агульнае кансалідацыі беларускіх палітычных сілаў і знайшоў сабе шырокі водгук ува ўсіх беларускіх арганізацыях, высока ўзьняўшы аўтарытэт «грамадоўцаў» і прынятую імі далейшую праграму працы. Добра паставіліся да Зьезду

²⁵¹ Тамсама.

²⁵² К. Е з а в і т а ў, У 25-тыя ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу, у: „Раніца”, Бэрлін 22 VIII 1943, с. 3-4.

й іншыя палітычныя партыі Расеі, асабліва-ж нацыянальныя партыі ўсіх народаў. На Зьезд з прывітаньнямі зьявіліся прадстаўнікі 18 народаў Расеі. Патрабаваньне Зьезду БСГ аб хутчэйшым скліканьні 2-га Зьезду прадстаўнікоў беларускіх арганізацый цалкам падтрымана ўсімі беларускімі арганізацыямі на месцах, а таксама й іхнімі зьездамі. Што тычыцца да вайсковых гурткоў, дык імкнуліся насамперш звязацца з БСГ і ўваходзілі ў шэрагі яе сяброўцэлымі арганізацыямі.

Палітычная абстаноўка ў Расеі ў сярэдзіне чэрвеня 1917 году зрабілася дужа складанай. Барацьба Часовага ўраду з саймі ворагамі справа й зьлева завострывалася, адносіны з нацыянальнымі арганізацыямі народаў Расеі былі сапсваны ўпартым нежаданьнем Часовага ўраду даць аўтаномію сваім былым «акраінам», сялянства ўсё яшчэ не атрымала прагна чаканай зямлі.

«Сьвята Рэвалюцыі скончылася, наступаюць грозныя дні!» – папярэджаў свой народ выдатны ўкраінскі гісторык праф. Міхаіл Грушэўскі, патрабуючы нацыянальнае еднасьці й уважлівасьці да насыпяючых падзеяў. А падзеі гэтыя ўжо стаялі пры парозе²⁵³.

Вялікае пазнаўчае значэньне маюць, несумненна, інфармацыі й высновы, зьмешчаныя ў эсэ Кастуся Езавітава ў „Раніцы” з 29 жніўня 1943 году. У гэтым адрэзку свайго дасьледаваньня публіцыст „Раніцы” прывёў цікавыя звесткі, звязаныя з Другім Зьездам Прадстаўнікоў Беларускіх Арганізацый, які быў праведзены ў Менску.

„2-гі Зьезд Прадстаўнікоў Беларускіх Арганізацый – напісаў К. Езавітаў – адбыўся ў Менску 8-12 ліпеня 1917 г., роўна праз тры з паловай месяцы пасля 1-га Зьезду беларускіх дзеячоў і прадстаўнікоў беларускіх арганізацый. На 2-гім Зьездзе ўжо строга прытрымоўваліся дэлегацкага прынцыпу й ніякіх пэрсанальных запрошаньняў паасобным дзеячом не пасылалася. Паўнапраўнымі ўдзельнікамі Зьезду лічыліся толькі дэлегаваньня ад 62 беларускіх арганізацый афіцыйных прадстаўнікі, меўшыя пісьмовыя мандаты, а таксама прадстаўнікі беларускіх палітычных партыяў.

Напярэдадні 2-га Зьезду адбыліся ў Расеі два вельмі вялікага палітычнага значэньня здарэньні, якія гулкім рэхам разьнесліся па ўсяму сьвету і надзвычайна моцна ўплылі на далейшыя палітычныя настроі й трыманьне ўсіх нацыянальнасьцяў і палітычных партыяў Расеі.

Папяршае, Расейскі Часовы ўрад пасля трохтыднёвых хістаньняў і развагаў змушаны быў капітуляваць перад рашучай пазыцыяй

Украінскае Рады й 3-га ліпеня асобнай урадавай дэкларацыяй вызнаў абвешчаную 13-га чэрвеня «1-ым Унівэрсалам» аўтаномію Украіны і ейны ўрад. Для перагавораў з Генэральным Сакратарыятам Украіны была паслана нават у Кіеў асобная дэлегацыя самім міністрам-прэзыдэнтам Керэнскім на чале. Гэта было вялікай перамогай Украінскага Народу й яскравым прыкладам таго, якім шляхам народам Расеі трэба дамагацца здзяйсненьня сваіх праў на нацыянальнае самаазначэньне й палітычную аўтаномію.

Падружэе, уступка Часовага ўраду ўкраінцам, выяўляўшая наступаючую палітычна-вайсковую слабасьць дзяржаўнага апарату Расеі, паддала духу бальшавіком і яны 4-5 ліпеня распачалі ў Пецярбурзе сваё 1-е няўдалае паўстаньне, якое хутка аднак было пераможанае Часовым ўрадам.

Гэтыя два важныя палітычныя здарэньні вельмі моцна паўплывалі на ход рэвалюцыйных падзеяў на Беларусі²⁵⁴.

* * *

Аўтар дасьледаваньня У 25 угодкі Усебеларускага Кангрэсу²⁵⁵ Кастусь Езавітаў у газэце „Раніца” з 12 верасьня 1943 году заняўся шырокай характарыстыкай разьвіцця ўкраінскага нацыянальнага руху й адносінаў да яго з боку расейскага Часовага ўраду ды паасобных расейскіх палітычных партыяў у палове 1917 году. Апрача гэтага, даў ён таксама аналіз Другога Зьезду Прадстаўнікоў Беларускіх Арганізацый і Партыі. І тут, таксама як і ў ранейшых адрэзках публікацыі, праявіліся непрыхільныя адносіны аўтара да Беларускага Нацыянальнага Камітэту на чале з памешчыкам Раманам Скірмунтам і вельмі адабральна-пахвальная трымаўка дзеяньняў Беларускай Сацыялістычнай Грамады, якая – паводле Езавітава – і ў сваёй праграме, і ў сваёй дзейнасьці паслядоўна кіравалася нацыянальнымі, сацыяльнымі й палітычнымі інтарэсамі ўсяго беларускага народу.

„Адразу-ж пасля адкрыцця працы II Зьезду Прадстаўнікоў Беларускіх Арганізацый – піша К. Езавітаў – Раман Скірмунт убачыў, што

²⁵⁴ К. Езавітаў, У 25-тыя ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу, у: „Раніца”, Бэрлін 29 VIII 1943, с. 3.

²⁵⁵ К. Езавітаў, У 25-тыя ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу, у: „Раніца”, Бэрлін 12 IX 1943, с. 3.

ўтрымацца на чале Беларускага Нацыянальнага Камітэту яму ня ўдасца, а таму ён адмовіўся ад далейшага выступаўленьня сваёй кандыдатуры, і, каб зламаць лёд агульнага незадаваленьня й выклікаць да сябе прыхільнасьць дэлегатаў, абвесьціў нават, што ён згодзен аддаць зямлю ў сваіх маёнтках беларускаму сялянству, а сам уваходзе ў склад Беларускіх Народных Сацыялістаў. Аднак гэты спозьнены й няшчыры крок ня выклікаў ніякага даверу ў дэлегатаў Зьезду. (І яны не памыліліся, бо абяцанае зямлі беларускаму сялянству Р. Скірмунт так і не аддаў, а ў польскія часы сам сядзеў у сваім аграмадным маёнтку на Палесьсі й аб беларускім руху зусім забыўся.)

Падпіраючы Партыю Народных Сацыялістаў, Р. Скірмунт спадзяваўся, што яму ўдасца прасунуць на сваё месца свайго заступніка й падручнага, адваката Паўла Аляксюка, празь якога ён потым змог-бы праводзіць свае пляны. Аднак жаданьне беларускага грамадства адмежавацца ад Скірмунта й кіраваных ім абшарнікаў было ў той час нагэтулькі вялікім, што ІІ Зьезд ня толькі прыняў адстаўку Скірмунта, але адкінуў і кандыдатуру П. Аляксюка й нават абвесьціў распушчэньнем увесь Беларускі Нацыянальны Камітэт, заместа якога 10 ліпеня 1917 году быў створаны зусім новы беларускі рэпрэзэнтатыўны орган – «Цэнтральная Рада Беларускіх Арганізацый і Партый».

Як і трэба было чакаць, галоўную кіруючую ролю на ІІ Зьезьдзе мела моцна вырашшая за 4 месяцы рэвалюцый Беларускае Сацыялістычная Грамада, якая тады ўжо мела аддзелы па ўсёй Расіі й Беларусі, і да якой належала большасьць зьявіўшыхся на Зьезд дэлегатаў. Гэты рост БСГ быў вынікам ня толькі пасьляховай і энэргічнай працы «грамадаўцаў», але й вынікам масавага імкненьня абуджанага беларускага сялянства, рабочых і народнай інтэлігенцыі да аб'яднаньня каля гэтае нацыянальнае палітычнае арганізацыі, якая сваёй праграмай, працай і пэрсанальным складам цалкам адпавядала-б сацыяльным патрэбам беларускага народу²⁵⁶.

З далейшых фрагмэнтаў дасьледаваньня Кастуся Езавітава даведваемся, што ўдзельнікі Другога Зьезду пастанавілі выбраць Выканаўчы Камітэт Цэнтральнае Рады Беларускіх Арганізацый і Партый. У сувязі з тым, што Беларускае Сацыялістычнае Грамада мела рашучую колькасную перавагу на Зьезьдзе й карысталася вялікай падтрымкай у беларускім народзе, заіснавала ўпэўненасьць, што грамадоўцы загорнуць у свае рукі поўную ўладу ў новаствораным

органе. Такой разьвязцы пастанавілі супрацьстаць авіцца прысутныя на Зьезьдзе прыхільнікі Рамана Скірмунта.

„На вялікі жаль – піша К. Езавітаў – і на вялікую шкоду для Беларускае Справы, за папярэднія 4 рэвалюцыйныя месяцы псыхіка й прэтэнзіі «скірмунтаўцаў» амаль не зьмяніліся, і яны ўсё яшчэ лічылі, што Беларускі Рух належна накіраваць змогуць толькі яны адны. Таму супярэч прапазыцыі БСГ Партыя Народных Сацыялістаў і Партыя Хрысьціянскіх Дэмакратаў запатрабавалі, каб падзел мейсца у Камітэце быў зроблены на аснове парытэту, ці нач', каб БСГ, народныя сацыялісты, хрысьціянскія дэмакраты й беспартыйныя атрымалі роўную лічбу мейсцаў для кожнае з гэтых 4-х фракцыяў. Гэткая прапазыцыя была зусім недарэчнай, а таму БСГ яе адкінула, і, улучыўшы ў свой сьпіс кандыдатаў таксама й па адным прадстаўніку ад 3-х іншых груп, запрапанавала зрабіць галасаваньне цэлым сьпісам адразу. «Скірмунтаўцы» выступілі з пратэстамі й выставілі свой сьпіс. Завязаліся непатрэбныя даўгія спрэчкі, якія энэрвавалі прысутных, занялі амаль два дні й былі яўна разьлічаны на тое, што праз гэтую абструкцыю «скірмунтаўцам» удаца змарць і збаламуціць прыездных дэлегатаў, якія сьпяшаліся вярнуцца на мейсца сваёй працы. Аднак абструкцыя «скірмунтаўцаў» не ўдалася. Яны мелі перад сабой ужо не палахлівых мяшчан і шляхцюкоў, залежачых ад панскай ласкі вялікага абшарніка, а новую маладую беларускую інтэлігенцыю, сярод каторай ужо былі людзі, пабываўшыя й на франтах пад агнём артылерыі, і на розных нарадах, сходах і мітынгах. Таму сталася тое, што й павінна было стацца: беларускае народна-рэвалюцыйнае інтэлігенцье перамагла й правяла свой сьпіс²⁵⁷.

У канцы сваёй публікацыі Кастусь Езавітаў канклюдаваў:

„Манаполія Скірмунта й «скірмунтаўшчынь» на рэпрэзэнтацыю Беларускага Народу скончылася. На абарону сваіх інтарэсаў станавіўся сам Беларускі Народ, кіраваны сваёй народнай інтэлігенцыяй. Незадаволеньне «скірмунтаўцаў» накінуліся на БСГ, друкуючы ў адзінай тады беларускай газэце «Вольная Беларусь» свае пратэсты супраць БСГ, якая нібыта гвалтавала «меншасьць Зьезду». На заканчэньне яны зажадалі яшчэ й «ляснуць дзьвяр'яма», а таму Партыя Народных Сацыялістаў у нумары 13 газэты «Вольная Беларусь» апублікавала нават паведамленьне, што яна «адзьвае сваіх прадстаўнікоў зь Зьез-

²⁵⁶ Тамсама.

²⁵⁷ Тамсама.

ду, што яна «ня мае магчымасці браць на сябе часціну адказнасці» за тую дарогу, па якой павядзэ працу дагэі Беларуска Сацыялістычная Грамада, а таму яны «пастанавілі давесці аб гэтым да ведама Беларускага Народу».

Быў гэты выбрык шкоднім актам, – піша К. Езавітаў – бо заклікаў фактычна да сабатажу Беларускае Справы толькі таму, што на чале яго станавілася іншая група. Было гэта й зусім «непарлямэнтарна», бо ніколі групы апазыцыйныя не адклікаюць сваіх прадстаўнікоў з парлямэнту толькі таму, што яны страцілі ў ім сваю большасць, або таму, што яны гэтую большасць яшчэ не пасьпелі здабыць²⁵⁸.

* * *

Як вядома, Першы Усебеларускі Кангрэс, які адбыўся ў палове сьнежня 1917 году, быў сілаю разагнаны бальшавікамі, таму што бальшавіцкая партыя баялася, што Кангрэс выкажацца за поўную незалежнасць Беларусі ды за яе адрыв ад рэвалюцыйнай Расеі.

Такая боязь бальшавікоў, праўдападобна, вынікала зь іх паглыбленай арыентацыі ў настрой сярод дэлегатаў Кангрэсу. Праўда, першыя пастановы Кангрэсу выразна даказвалі пра гатоўнасць далучэння Беларусі да рэвалюцыйнай Расеі, аднак далейшыя дэбаты Кангрэсу маглі давесці да перамены настрой дэлегатаў, якія, быць можа, змаглі б прыняць канчатковую дэкларацыю аб незалежнасці Беларусі. І менавіта гэтая магчымасць паўплывала на камандаваньне бальшавіцкага гарнізону ў Менску, і яно пастанавіла сілаю разатаць Кангрэс.

Праўдападобна, аб усім гэтым дэталева раскажаў у сваёй публікацыі Кастусь Езавітаў, які дасканала разьбіраўся ў спэцыфіцы беларускага руху напярэдадні і ў тракце Кастрычніцкай рэвалюцыі. На жаль, няможна ахарактарызаваць далейшых адрэзкаў ягонай публікацыі пад назовам *У 25-тыя ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу* з тае прычыны, што ў польскіх бібліятэках не хапае многіх нумароў эміграцыйнай газеты „Раніца”, якая ў 1943 годзе публікавала гісторычныя эсэ К. Езавітава.

Ня ведаючы апошніх адрэзкаў гэтай цікавай публікацыі, можна толькі дадумавацца таго, якую інтэрпрэтацыю Кангрэсу даў гэты дасканалы дасьледчык беларускай гісторыі гадю 1906-1918.

Аднак ужо на падставе таго, што было даступнае на старонках „Раніцы”, можна сьцьвердзіць, што Кастусь Езавітаў меў моцна паглыбленую арыентацыю ня толькі ў агульных праблемах беларускага нацыянальнага руху, пачынаючы ад першай расейскай рэвалюцыі й канчаючы абвяшчэньнем Беларускай Народнай Рэспублікі 25 сакавіка 1918 году. Валодаў ён вялікімі ведамі ў шматлікіх дэталях беларускай рэчаіснасці. Дзякуючы Кастусю Езавітаву, да нашых дзён захаваліся многія факты, прозьвішчы й здарэньні з пераломнага пэрыяду ў гісторыі беларускай нацыянальнасці. Публіцыст „Раніцы” не абмежаваўся, зрэшты, толькі да беларускай факталёгіі, але паказаў яе на фоне шматлікіх расейскіх, украінскіх і польскіх тагачасных падзеяў.

Кастусь Езавітаў адназначна стаяў на грунце ідэі поўнай незалежнасці й сувэрэннасьці беларускай дзяржавы. І менавіта з гэтага пункту погляду ацэньваў дзейнасць розных тагачасных беларускіх арганізацыяў і канкрэтных дзеячоў. Крыг эрыі Кастуся Езавітава, стасаваныя дзеля ацэнкі розных праяваў беларускага жыцця ды беларускіх грамадзкіх і палітычных рухаў, былі вельмі выразныя й адназначныя. Дасьледчык падтрымліваў і атаесамліваўся толькі з тымі ў беларускім руху, хто павыўся прыніжанасці й сэрвілізму ў адносінах да расейцаў ды да іншых суседзяў. Уважаў ён, што на станоўчую ацэнку заслугоўваюць толькі сапраўдныя й паслядоўныя змагары за поўную свабоду Беларусі. Зьводзячы з гэтакай пазыцыі, Езавітаў востра атакаваў усіх тых, хто, уключаючыся ў беларускі рух, кіраваўся выключна сваімі інтарэсамі, клапаціўся толькі пра сваю кар’еру ды магчымасць заняцца як найлепшай і найболш карыснай пазыцыяй ў беларускім жыцці. З асаблівай варожасьцю Кастусь Езавітаў ставіўся да тых беларускіх дзеячоў, якія ўвесь час аглядаліся на вялікіх суседзяў, стараліся ім дагадзіць і бралі пад увагу інтарэсы не беларускага народу, а толькі інтарэсы экспансійных суседзяў, якія глядзелі на Беларусь як на тэрыторыю сваіх уплываў. Так, як гэта было на працягу цэлых стагодзьдзяў пакутніцкай гісторыі беларускай нацыі.

²⁵⁸ Тамсама.

Зразу мела, што, зыходзячы з такой пазыцыі, Кастусь Езавіг аў з асаблівай варожасцю адносіўся да прадажніцкіх арыентацыяў у беларускім руху, бо бачыў у іх дзейнасці небясьпеку падпарадкаваньня беларускага руху расейскім інтарэсам. Адмоўна адносіўся таксама да беларускіх памешчыкаў – тыпу Рамана Скірмунга – бо добра ведаў, што такія людзі, нягледзячы на ўсе свае дэкларацыі аб прывязанасьці да беларускага народу, раней ці пазьней здрадзяць яму.

Чытаючы ўважна шматадрэзкавую публікацыю Кастуся Езавіг ава *У 25 ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу*, выразна відаць, што яе аўтар у шматколёрным беларускім нацыянальным, грамадзкім і палітычным руху на пачатку XX ст. бачыў толькі адну арганізацыю. Такой арганізацыяй для яго зьяўлялася Беларуска-Сацыялістычная Грамада. Кастусь Езавіг аў, несумненна, добра ведаў ня толькі праграму, але таксама й практычную дзейнасьць гэтай дынамічнай беларускай структуры. Няма сумненьняў, што аўтар публікацыі ведаў шматлікіх дзеячоў БСГ. Можна сказаць, што глядзеў ім у вочы, зазіраў у іх сэрцы і глядзеў на іх рукі. Глядзеў і ўсё болей пераканваўся, што мае дачыненне зь беларускімі патрыётамі, для якіх асноўным заданьнем было ўзьнікненьне беларускай дзяржаўнасьці й вызваленьне адвечнага нявольніка – беларускага селяніна.

Кастусь Езавіг аў, так як і галоўныя дзеячы Беларускай Сацыялістычнай Грамады, горача быў перакананы, што Беларусь стаіць перад пераломным момантам і змога выкарыстаць сытуацыю ды збудаваць незалежную дзяржаву.

5. 3. Другі Ўсебеларускі Кангрэс у інтэрпрэтацыі „Раніцы”

Бэрлінская „Раніца” за 23 ліпеня 1944 году зьмясьціла абшырны артыкул Кастуся Езавіг ава, які некалькі гадоў раней апублікаваў вялікі цыкл артыкулаў пад назовам *У 25 ўгодкі Усебеларускага Кангрэсу*. На гэты раз Кастусь Езавіг аў зьмясьціў публікацыю пад загалоўкам *2-гі Ўсебеларускі Кангрэс у Менску*²⁵⁹ – (уражаньні й параўнаньні дэлегата), у якой вельмі шырока ахарактарызаваў Кангрэс, які быў праведзены ў Менску 27 чэрвеня 1944 году. На пачатку артыкула Кастусь Езавіг аў прыгадаў, што 26 гадоў таму ў Менску быў праведзены Першы Ўсебеларускі Кангрэс, які меў аграмаднае гістарычнае значэньне, бо пралажыў дарогу да абвяшчэньня Беларускай Народнай Рэспублікі. Прыпомніў таксама аб тым, што ў Першым Кангрэсе ўдзельнічала 1872 дэлегатаў, зь якіх 1167 мела вырашальны голас. Публіцыст „Раніцы” прыгадаў, што Першы Кангрэс быў разагнаны бальшавікамі, якія ўбачылі ў ім канцэнтрацыю беларускіх нацыяналістычных сілаў.

Пераходзячы да характарыстыкі Другога Кангрэсу, праведзенага пад пратэкт аратам гітлераўскіх акупацыйных уладаў, Кастусь Езавіг аў напісаў:

„Сёлетка 27 чэрвеня праз 26 з паловай гадоў пасья 1-га Ўсебеларускага Кангрэсу адбыўся ў Менску 2-гі Ўсебеларускі Кангрэс. Ён быў скліканы сучасным нацыянальна-дзяржаўным прадстаўніцтвам беларускага народу – Беларускаю Цэнтральнаю Радаю ў надзвычай важны й адказны момант беларускай гісторыі, калі з усходу на Беларусь пачалі шырокаю лівянаю рухацца мільённыя арміі савецкага войска, распачаўшыя новы наступ на Запад. З усіх акругаў і павеятаў Беларусі, а таксама й з-за межаў яе зьехалася ў Менск 1240 дэлегатаў, якіх не напалохалі ні бамбардаваньні гораду, ні цяжкасьці падарожжа, ні

²⁵⁹ К. Е з а в і т а ў, *2-гі Ўсебеларускі Кангрэс, „Раніца”*, Бэрлін 12 IX 1943, с. 3.

небясьпека магчымых тэарыстычных актаў супраць Кангрэсу ў ягоных дэлегатаў²⁶⁰.

У далейшых частках артыкула Кастусь Езавіг аў інфармаваў пра тое, што Другі Кангрэс быў праведзены ў тым жа тэатры, у якім у 1917 годзе адбываўся Кангрэс Першы, і што на гэты раз ахоўвала яго рота Беларускіх Афцэрскіх Курсаў. Аўтар „Раніцы” пайнфармаваў таксама аб тым, што Кангрэс быў скліканы з дазволу нямецкіх акупацыйных уладаў і што прыехалі на яго дэлегаты з розных куткоў ня толькі Беларусі, але таксама з Рыгі, Вільні, Кэнігсбэргу, Варшавы, Чэскай Прагі й многіх іншых краін. Аўтар паведаміў пра тое, што дэлегаты паклікалі ў Прэзідыюм чатырох удзельнікаў Першага Кангрэсу з 1917 году. Былі гэта Радаслаў Астроўскі, Фабіян Ярэміч, Янка Станкевіч і аўтар публікацыі – Кастусь Езавіг аў.

Публіцыст напісаў:

„Першы даклад-травяздачу аб дзейнасці Беларускай Цэнтральнай Рады за першае паўгоддзе яе працы зрабіў прэзідэнт Беларускай Цэнтральнай Рады спадар Радаслаў Астроўскі. Ён асьвятліў гісторыю паўстання БЦР, якая была паклікана да жыцця пастановай Генэральнага Камісара Беларусі генэрала Фон Готтбэрга 21 сьнежня 1943 г. і пазнаёміў з сучасным складам Рады ды з праведзенай ёю працай. Усіх дэлегатаў найбольш зацікавілі весткі аб беларускіх культурных здабытках і аб ходзе арганізацыі беларускае збройнае сілы, якая налічвае ўжо 80 асобных батальёнаў Беларускае Краёвае Абароны”²⁶¹.

У апошнім фрагманце сваёй публікацыі Кастусь Езавіг аў адзначаў, што Кангрэс прызнаў Беларускаю Цэнтральную Раду на чале з Радаславам Астроўскім адзіным прадстаўніцтвам беларускага народу, і што дэлегаты з увагай заслухалі прывітаньні з боку Генэральнага Камісара Беларусі генэрала Фон Готтбэрга, які не прысутнічаў на Кангрэсе толькі з тае прычыны, што быў у службовым ад’ездзе. Былі заслуханы таксама прывітаньні ад розных беларускіх арганізацыяў і групавак. Прамаўлялі, між іншым, прадстаўнікі бела-

²⁶⁰ Тамсама.

²⁶¹ Тамсама.

рускіх афіцэраў і жаўнераў Беларускае Краёвае Абароны, беларускай інтэлігенцыі, беларускіх сялян, ад Саюзу Беларускай Маладзі, ад міграцыйна-Праваслаўнае Царквы й ад баптыстаў.

З бліжэй невядомых прычын Кастусь Езавіг аў увогуле ня ўспомніў пра тое, што тэрмін скліканьня Другога Кангрэсу быў падобраны вельмі няўдала. Справа ў тым, што некалькі дзён перад Кангрэсам Чырвоная Армія распачала выдатную вайсковую апэрацыю пад кодавай назвай Баграціон, у выніку якой нямецкая групоўка Цэнтар пацярпела адно з найбольшых паражэньняў у цэлай гісторыі Вэрмахту.

На працягу некалькіх дзён Чырвоная Армія заняла Віцебск, Бабруйск, Полацак, а таксама сталіцу Беларусі – Менск. Можна сказаць, што Другі Кангрэс быў праведзены пад акампаніямэнт артылерыйскай і авіяцыйнай кананадаў, адгалосак якіх даходзіў да Менска. Зразумела, што ў такой сытуацыі ўсе дэлегаты Кангрэсу думалі толькі пра адно – як уцячы да сваіх мясцовасцяў і хатаў. Вядома, што многім зь іх гэта не ўдалося. Не адзін зь іх папаў у рукі савецкіх органаў і страціў жыццё альбо быў накіраваны ў Сібір. Варта сказаць і аб тым, што дух сэрвілізму ў адносінах да гітлераўскае Германіі й фюрэра, якім кіраваліся арганізатары Кангрэсу, ня мог задаволіць большасці дэлегатаў, якія разумелі, што гітлераўская Германія ня можа быць пераможцам у вайне. Нягледзячы на гэта, трэба сказаць, што публікацыя Кастуся Езавіг аў наогул адзначаецца шырокім факталагізмам і што дзякуючы гэтаму можа трактавацца як істотны дапаможнік ва ўласьцівым разуменьні лёсаў Беларусі ў часе Другой Сусьветнай вайны.

* * *

Са старонак газэты „Раніца” з 25 ліпеня 1944 году даведваемся, што ў тэрміне Другога Ўсубеларускага Кангрэсу былі заслуханы тры даклады.

Зь першым выступіў прэзідэнт Беларускай Цэнтральнай Рады Радаслаў Астроўскі, які гаварыў пра ўзьнікненьне БЦР і пра формы яе дзейнасці на тэрыторыі ўсяе этнічнае Беларусі. Другі даклад пад назовам *Аб прызнаньні за няважньня ўмоў і пастаноў урадаў СССР і былое Польшчы, якія датычаць Беларусі, яе тэрыторыі й народу* прачытаў віцэ-прэзідэнт БЦР Мікалай Шкелёнак.

Дакладчык гэты ахаракт арызаваў розныя гістарычныя паст ановы й акты, якія дат ычылі беларускай краіны й ейных жыхароў і былі прынятыя не прадст аўнічымі органамі беларускае нацыі, а т олькі органамі экспансыўных суседніх краінаў. У канцы прамовы М. Шкелёнак запрапанаваў дэлегат ам прыняць прапанову, зьвязаную з прадстаў ленай ім праблематыкай.

Кастусь Езавітаў – аўтар публікацыі на старонках бэрлінскай „Раніцы” – у сувязі з гэтым напісаў:

„Заслухайшы рэфэрат спадара Мікалая Шкелёнка аб прызнанні за няважныя ўмоваў і пастаноў урадаў СССР і былое Польшчы, якія датычаць Беларусі, яе тэрыторыі й народу, 2-гі Ўсёбеларудскі Кангрэс у Менску 27 чэрвеня 1944 г. пастанавіў:

1. Усе ўмовы ці аднабаковыя пастановы ўрадаў СССР ці былое Польшчы, якія датычаць тэрыторыі Беларусі й беларускага народу, як накінуты гвалтам й нягодны зь ягонай волі, выказанай ў трэцім Ўстаўной Грамаце, прызнаць за няважныя.

2. Асьведчыць, што ані ўрад СССР, ані гэтак званы эміграцыйны польскі ўрад ня маюць права выступаць ад імя беларускага народу, а таму ўсе іхныя асьведчаньні і ўмовы цяпер і ў будучыні, якія датычылі-б этнаграфічнае тэрыторыі Беларусі, прызнаць за пазбаўленьня праўнай моцы.

Па заслуханьні дакладу й праекту рэзалюцыі адбылася дыскусія, у часе якой прамойцы падкрэсьлілі, што беларускі народ ніколі не вызнаваў і не вызнае цяпер ніякіх дагавораў і пастаноў, якія дзялілі-б ягоную этнаграфічную тэрыторыю, а нацыянальны ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі сваёчасова, у 1918-ым – 1920-ым і далейшых гадох усе гэты ўмовы й аднастаронныя захопнікія пастановы апратэставаў, дык цяпер і 2-гі Ўсёбеларудскі Кангрэс павінен цалкам далучыцца да гэтых пастаноў, а таксама абвесьціць, што ніякіх падзелаў беларускае зямлі ён не вызнае і на будучыню, а будзе дамагацца цэласьці й непадзельнасьці бацькаўшчыны²⁶².

3 „Раніцы” даведваемся, што на пасяджэньні Кангрэсу, якое пачалося а 16 гадзіне 30 хвілін т аго ж 27 чэрвеня 1944 году, дэлегаты заслухалі т рэці й апошні даклад Аўгена Калубовіча пад загалоў кам Аб канчальным разрыве Беларусі з бальшавіцкай Масквой і аб

²⁶² К. Е з а в і т а ў, *Рэзалюцыі Усёбеларускага Кангрэсу*, у: „Раніца”, Бэрлін 25 VII 1944, с. 2.

уневажненьні маскоўскага голасу ў беларускіх справах. Дакладчык прадставіў розныя аспэкты шматгадовых зьдзекаў бальшавізму над сувэрэнным беларускім народам.

У гэтым пытаньні Кастусь Езавітаў выказаўся наступным чынам:

„Заслухайшы рэфэрат А. Калубовіча Аб канчальным разрыве Беларусі з бальшавіцкай Масквой і аб уневажненьні маскоўскага голасу ў беларускіх справах 2-гі Ўсёбеларудскі Кангрэс у Менску пастанавіў:

1. Прызнаць правільнай і тым самым пацвердзіць пастанову Беларускай Народнай Рэспублікі, якая, маючы паўнамоцтвы 1-га Ўсёбеларускага Кангрэсу 1917 г., 25 сакавіка 1918 г. 3-ай Устаўной Граматай вырашыла аб канчальным разрыве Беларусі з бальшавіцкай Масквой.

2. Не прызнаваць накінутай Беларусам Масквой за форму новае беларускае дзяржаўнасьці.

3. Давесці да ведама ўсе ўрады сьвету, што ўсялякі голас Масквы ў беларускіх справах павінен уважацца імі ня маючым ніякае праўнае сілы, а твораньня Масквой нібы беларускія ўлады – ня маючымі ніякіх праўных кампэтэнцыяў.

Па дакладзе адбылася дыскусія, у часе якой прамойцы, вітаючы прапанаваны праект рэзалюцыі, гарача заклікалі бараніць цэласць, непадзельнасьць і незалежнасьць Беларусі ад усіх ворагаў, якія хацелі-б Беларусь падзяліць і паняволіць. Працу ў вабароне Беларусі павінна весьці Беларуска Цэнтральная Рада, абавіраючыся на волю беларускага народу, які рэпрэзэнтуюць дэлегаты 2-га Ўсёбеларускага Кангрэсу²⁶³.

Дзякуючы справаздачы Кастуса Езавітава, даведваемся аб галоўных напрамках прадстаўленьня на Кангрэсе дакладаў і аб ахаракт ары прынятых рэзалюцыяў.

* * *

Удзельнік Першага й Другога Ўсёбеларускіх Кангрэсаў Кастусь Езавітаў у апошнім адрэзу сваёй публікацыі, зьмешчаным у „Раніцы” з 23 ліпеня 1944 году, напісаў:

²⁶³ Тамсама, с. 3.

„2-гі Ўсёбеларускі Кангрэс, сабраўшыся ў Менску праз чвэрць стагодзьдзя пасля 1-га Ўсёбеларускага Кангрэсу і заслухайшы даклады аб падзеях на Беларусі ў міжчасьсе, паміж абодвыма Кангрэсамі, аднагалосна пастанавіў:

1. Вызнаць правільнай і зноў пацьвердзіць гістарычную пастанову Рады Беларускай Народнай Рэспублікі, якая, маючы паўнамоцтвы 1-га Ўсёбеларускага Кангрэсу 1917 году, на сваім сходзе 25 сакавіка 1918 году ўрачыста 3-ай Устаўной Граматай вырашыла аб канчальным разрыве Беларусі з бальшавіцкай Масквой і Расейскай дзяржавай ва ўсялякіх яе формах.

2. Пацьвердзіць, што беларускі народ ніколі не прывнаваў, не прывнае цяпер і не прывнае ў будучыні за форму свае дзяржаўнасьці накінуты яму маскоўскімі захопнікамі формы БССР.

3. Паведаміць усе ўрады й народы сьвету, што ўсялякі голас Масквы й СССР у беларускіх справах ня мае нікае праўнае сілы, а ўсе твораныя Масквой нбыта беларускія ўрады – ня маюць ніякіх праўных кампэтэнцыяў, бо не вызнаюцца беларускім народам. Таму ўсе ўмовы ці паасобныя пастановы ўраду СССР, былое Польшчы й сучаснага г. зв. эміграцыйнага ўраду Польшчы, якія датычаць тэрыторыі Беларусі й беларускага народу, і якія былі зроблены раней або будуць зроблены ў будучыне – 2-гі Ўсёбеларускі Кангрэс абвяшчае ня маючымі нікае праўнае сілы, як ня будуць мець сілы і ўсякія іншыя магчымыя спробы падзелу Беларусі з боку іншых дзяржаваў і народаў.

4. Адзіным праўным прадстаўніком беларускага народу й ягонага краю зьяўляецца сяньня Беларуская Цэнтральная Рада з прэзьдэнтам Радаславам Астроўскім на чале.

Прынята й апублікована ў Менску 27 чэрвеня 1944 г.²⁶⁴

З далейшых фрагмэнтаў публікацыі Кастуся Езавітава даведваемся, што вышэй прыведзеная рэзалюцыя была прынятая дэлегатамі аднагалосна, а Радаслаў Астроўскі падзякаваў усім дэлегатам і выявіў перакананьне адносна таго, што пастановы Кангрэсу будуць акрэсьліваць сытуацыю ў Беларусі на працягу многіх далейшых гадоў. У канцы Радаслаў Астроўскі папрасіў у дэлегатаў дазволу на высылку прывітальнай тэлеграму Адольфу Гітлеру, што, паводле Кастуся Езавітава, было прынята дэлегатамі бурнымі апладысмэнтамі.

²⁶⁴ К. Езавітаў, *Пастановы II Усёбеларускага Кангрэсу*, у: „Раніца”, Бэрлін 23 VII 1944, с. 4.

Кангрэс закончыўся адсьпяваньнем дэлегатамі беларускага й нямецкага гімнаў.

Увесь трагізм Другога Ўсёбеларускага Кангрэсу палягаў у тым, што ягоныя арганізатары і ўдзельнікі ўсё яшчэ найна верылі ў перамогу гітлераўскае Германіі, а таксама, што гэтая Германія дазволіць беларускаму народу стварыць незалежную дзяржаву.

Трагізм Кангрэсу паглыбляўся й тым, што тады, калі ён адбываўся, Чырвоная Армія ахоплівала з усіх бакоў Менск і ўжо 2 ліпеня 1944 году поўнасьцю ято ачысьціла ад войскаў гітлераўскае Нямеччыны.

У сувязі з тым, што ў тракце Кангрэсу Чырвоная Армія заняла ўжо ўсе ўсходнія раёны Беларусі, дэлегаты на Кангрэс з гэтых раёнаў ня мелі ніякай магчымасьці вярнуцца ў свае мясцовасьці й да сваіх сем'яў. Калі каму-небудзь зь іх гэта ўдалося, дык, несумненна, пагражаў яму арышт, расстрэл, а ў найлепшым выпадку – высылка ў Сібір.

Аўтар публікацыі – Кастусь Езавітаў, на жаль, не сказаў пра гэта ніводным словам. Выклікае гэта здзіўленьне тым болей, калі ўзяць пад увагу факт, што артыкул быў апублікаваны 23 ліпеня 1944 году, і Савецкая Армія ў гэтым часе заняла цэлую Беларусь ды падыходзіла да Белароду.

Зразумела, што нам сёньня цяжка меркаваць аб тых падзеях, якія мелі месца ў чэрвені 1944 году. Аднак здаецца, што, нягледзячы на ўсю суровасьць гітлераўскае сыстэмы, і ўдзельнікі Кангрэсу, і асабліва Кастусь Езавітаў пры ўсім сваім палымным антыбальшавізьме маглі б прынамсі часткова дыстансавацца ад Адольфа Гітлера й ад фашысцкага гітлераўскага Рэйху, які ў гэтым часе пераўтвараўся ў гістарычную руіну.

На жаль, эміграцыйная „Раніца” не праявіла нікага аб'ектывізму ў ацэнцы гітлераўскае Германіі. Наадварот, праявіла ўсебаковы сэрвілізм у адноснах да Адольфа Гітлера ў сувязі з замахам на ягонае жыцьцё, сарганізаваным групай нямецкіх афіцэраў 20 ліпеня 1944 году.

Эміграцыйная „Раніца” апублікавала цэлы шэраг артыкулаў пад такімі назовамі, як: *Няўданы злачынны замах на фюрэра, Перад судом народу, Прысуд Народнага Трыбуналу, Справядлівае абурэньне ўсёй Эўропы*. У публікацыях гэтых, з аднаго боку, аўтары

праяўлялі гарачую прывязанасць да Гітлера, а з другога, выяўлялі радасць з прычыны прысуду ўсіх удзельнікаў замаху на сьмерць.

У істотце, Другі Ўсебеларускі Кангрэс быў кангрэсам палітычных банкрутаў. Праявілася гэта, між іншым, у тым, што Беларуска Цэнтральная Рада пераехала з тэрыторыі роднай краіны ў сталіцу гітлераўскае Германіі – Бэрлін. Сэрвілізм у адносінах да гітлераўскае сыстэмы найбольш вымоўна праявіўся ў заяве прэзідэнта БЦР Радаслава Астроўскага, якая заканчвалася наступнымі словамі:

*„Сьмерць бальшавізму!
Няхай жыве вольная й незалежная Беларусь!
Няхай жыве вялікі правадыр Нямецчыны Адольф Гітлер!
Бэрлін, 22 ліпеня 1944 г.”²⁶⁵.*

Была гэта, у істотце, лебядзіная перадсьмяротная песьня беларускага прагітлераўскага руху. Нягледзячы на ўсю аднабаковасьць і тэндэнцыйнасьць публікацыі Кастуся Езавітава, зьяўляецца яна гістарычным дакумэнтам, які мае істотнае значэньне для працэсу пазнаньня праўды аб беларускай мінуўшчыне.

²⁶⁵ Тамсама, с. 4.

5. 4.

Гістарычная й сучасная нацыянальна-культурная рэчаіснасьць на старонках „Раніцы”

А. Беларусь паміж Захадам і Ўсходам

Газэта „Раніца” займалася, між іншым, роляй Беларусі як творчага чыньніка ў адносінах паміж Захадам і Ўсходам. Публіцыстам, які асабліва інтэнасава цікавіўся гэтым пытаньнем, быў А. Горны. На жаль, ня ведаем, ці маем тут дачыньне з сапраўдным прозьвішчам, ці з псеўданімам. А. Горны ў „Раніцы” за 1942 год зьмясціў шэраг артыкулаў пад назовам *На Запад і Ўсход*, у якіх заняўся рознымі аспэктамі культуратворчай ролі Беларусі ў яе суадносінах з суседнімі краінамі й народамі.

Публіцыст „Раніцы” ў сваіх артыкулах выступіў з тэзай аб тым, што на працягу доўгіх гістарычных пэрыядаў Заходняя Эўропа дамінавала ў навуковым і культурным аспэктце над Эўропай Усходняй. У гэтай сытуацыі Беларусь, як і іншыя ўсходнія краіны, карыстаўся навуковымі, асветніцкімі й культурнымі дасягненьнямі заходнеэўрапейскіх народаў. Аўтар з гонарам падкрэсьліваў тое, што беларусы з часоў Вялікага Княства Літоўскага стараліся шырока карыстацца дасягненьнямі Заходняй Эўропы ў такіх галінах, як магдэбурскае права, заканадаўства, друкарства, асвета й іншыя.

Бадай што найпрыгажэйшым прыкладам гэтай паставы беларусаў пэрыяду Рэнэсансу быў Францішак Скарына, які многія гады свайго жыцьця прысьвяціў справе вывучэньня такіх галін ведаў, як: філэзофія, рэлігіязнаўства, друкарства, мэдыцына, замежныя мовы.

Цікавым прыкладам творчага выкарыстаньня беларусамі заходняга заканадаўства можа быць дзейнасьць вялікай плеяды грамадзян Вялікага Княства Літоўскага, якія на працягу многіх гадоў працавалі над падрыхтоўкай трох рэдакцыяў *Статута ВКЛ*, які, як вядома, быў надрукаваны на старабеларускай мове.

А. Горны прадставіў беларусаў ня толькі як пераймальнікаў заходнеэўрапейскіх дасягненняў, але таксама зьвярнуў увагу на іх вялікі ўплыў у галіне разьвіцця асьветы, навукі й друкарства ў такіх дзяржавах, як Расея ды Украіна.

У гэтакіх умовах беларусы былі ня толькі вучнямі, але таксама настаўнікамі, якія веды, атрыманыя на Захадзе, ажвотна перадавалі тым народам, што стаялі ў той час на ніжэйшым інтэлектуальным і культурным узроўні, чым беларусы.

Наступным пытаньнем, якое атрымала пашыраную характарыстыку ў публікацыях А. Горнага, было ўздзеянне беларускай народнай творчасці й беларускай фантастыкі ды абраднасці на польскую рамантычную літаратуру. У артыкуле *На Захад і Ўсход*²⁶⁶ з 6 снежня 1942 году А. Горны напісаў:

„Трэба яшчэ падчыркнуць, што калі польскі рамантызм зьвярнуўся па жыццёвыя сокі да народнай творчасці, дык зьвярнуўся не да сваёй польскай народнай вуснай творчасці, а перадусім да нашай. Таму нашыя землі сталіся буінаю калыскаю польскага рамантызму, таму тут філёматы й філярэты зьбіралі вартасці народнага мастацтва. Міцкевіч да сваёй Марылі пняў сэнтымэнтальную песьню беларускага народу «Ой ляцела цяцера...» Прыяцель Міцкевіча Чачот стаўся стараннем зьбіральнікам беларускай народнай творчасці й менш удалым яе насылявальнікам.

Чаму так сталася? Як падаюць самі Палякі, польская народная творчасць у прыраўнанні да беларускай, вельмі бедная. Толькі нэаромантыкі «Młodej Polski» пазьней спрабавалі на ёй абaperціся; рамантыкі-ж першай палавіны XIX стагодзьдзя ёю зганьбавалі.

Некаторыя польскія вучоныя пробуюць тлумачыць беднасьць польскай народнай творчасці цяжкім прыгонам, які пераносіў польскі народ. Але Паляк Брукнэр ужо кажа, што гэта няпраўда, бо й беларускі народ перажыў не лягчэйшую паншчыну пад сваім сплячэлым баярствам.

Прыгонная няволя нават да пэўнай меры паглыбіла мастацкую экспрэсію беларускай народнай творчасці, дала беларускай народнай песьні задумную псыхалёгічную глыбіню й павагу.

Прычына тут можа ляжаць толькі ў нацыянальнай розніцы духовай народнай структуры, у яе багацьці і яе тых ці іншых асаблівасьцях. Толькі так можна зразумець, чаму выпалаская й бедная як

*мазурская зямля душа Мазура ніколі ня зможа даць нешта так мастацка вартаснае, як багатая народная творчасць беларускага селяніна*²⁶⁷.

У далейшых фрагмэнтах сваёй публікацыі аўтар „Раніцы” заняўся паглыбленай характарыстыкай беларускіх культурных і інтэлектуальных уздзеяньняў на Ўсход, а гаворачы больш канкрэтна, на Расею й Маскву:

„Моцныя беларускія культурныя ўплывы на Расею (ранейшую Маскву) пашыраліся здаўна аж да канца XVIII ст., аля наймагутней яны праявіліся ў XVI-XVII вяках. Беларусь перажывае тады залатую пару свайго культурнага росквіту. Таксама толькі праз Беларусь дастаецца ў Маскоўскае гаспадарства ўсе культурныя й тэхнічныя здабыткі Захаду, а між імі і геніяльны вынаход Гутэнбэрга – друкарства заносзяць туды першыя Беларусы. Культурны роэнь Масквы тады стаяў вельмі нізка і як адзін з вучоных высказаўся (Брукнэр), Масква XV ст. Ад татарскай дзічы розьнілася толькі сваім хрысьціянствам. І таму нічога дзіўнага. Што чэрнь маскоўская бурьца проціў першых друкарняў, як проціў выдумак нячыстай сілы, нішчыць іх, а арганізатары ледзь пасьпяваюць ратаваць сваё жыццё ўцёкамі назад у Беларусь.

*Уплывы на Маскоўшчыну ішлі перадусім праз нашых эмігрантаў, і былі такія ўсестароннія, што не было проста такое дзялянкі грамадзкага жыцця, дзе-б не працавалі Беларусы й на якой не пакінулі-б сваёй нацыянальнай пячаткі*²⁶⁸.

А. Горны спаслаўся, між іншым, на сьведчаньне расейскага вучонага Бяссонава, які ў кнізе *Беларускія песьні*, выдадзенай у Маскве ў 1871 годзе, моцна падкрэсьліў культурную дамінацыю над расейцамі і ўкраінцамі аж да XVII ст.

²⁶⁶ А. Горны, *На Захад і Ўсход*, у: „Раніца”, Бэрлін 6 XII 1942, с. 2.

²⁶⁷ Тамсама.

²⁶⁸ Тамсама.

Б. Францішак Скарына – беларускі першадрукар

У газэце „Раніца” з 30 ліпеня 1944 году быў зьмешчаны артыкул Юрка Віцьбіча пад назовам *Вялікі сын вялікага народу*²⁶⁹. Беларускі публіцыст прысьвяціў сваё дасьледаваньне розным аспектам жыцця і дзейнасьці выдатнага асьветніка і друкара Францішка Скарыны. У пачатковых фрагмэнтах артыкула Юрка Віцьбіч заняўся характарыстыкай Скарынінскага гербу. Даў ён вельмі арыгінальную інтэрпрэтацыю ўсіх тых знакаў і сымбалаў, якія выкарыстаў Францішак Скарына ў сваім гербе. На думку публіцыста, бальшыня знакаў, якія скарыстаў Скарына, сьведчыла пра ягоныя адносіны да працавітасьці і высілку альбо пра яго культ для навукі і асьветы, пра ягоныя прынцыпы, пагляды і імкненьні. Пры нагодзе Юрка Віцьбіч спаслаўся на выказваньне выдатнага немца Эразма Ратэрдамскага, які ў свой час напісаў:

„Друкарскі знак на кнігах мае большае значэньне для чалавечтва, чымся імператарскі знак на манетах”.

У далейшых фрагмэнтах публікацыі Юрка Віцьбіч заняўся характарыстыкай Полацка і сямейнага асяродзьдзя Францішка Скарыны, пасля чаго перайшоў да паказу Кракаўскага Ўнівэрсытэту, у які папаў будучы першадрукар на пачатку XIV ст. Пра кракаўскую вучэльню Віцьбіч сказаў наступнае:

„Кракаўскі Ўнівэрсытэт і асабліва ягоны філэзафічны факультэт, дзе вучыўся Скарына, зьяўляўся цэнтрам сярэдневечнай рэлігійнай схалясьці. Нават формулы фізыкі і тэарэмы эамэтрыі прытарноўваліся ім да патрэбаў багаслоўя, але вольнае паветра эпохі Адраджэньня пранікала ў сюды. Яшчэ гэніяльны Дантэ гаварыў, што жывая італьянская мова вышэй за мёртвую лацінскую. І адзін з кракаўскіх прафэсараў Ян Глагоўчэж упарта працуе над перакладам Бібліі з лацінскае мовы на беларускую. Няма сумненьня, што гэта зрабіла некаторае ўражаньне на будучага нашага першадрукара”²⁷⁰.

²⁶⁹ Ю. Віцьбіч, *Вялікі сын вялікага народу*, у: „Раніца”, Бэрлін 30 VII 1944, с. 3.

²⁷⁰ Тамсама.

Юрка Віцьбіч прывёў вельмі цікавыя факты, характарызуючыя спэцыфіку жыцця Скарыны і варункі, у якіх ён вучыўся ў Кракаве.

„Ужо ў Кракаве – піша Ю. Віцьбіч – юнак пазнаёміўся зь нястачамі, бо перадчасна памёрлі ягоныя бацькі і дзядзька, якія нічога, апроча даўгоў, не пакінулі сваіму сыну і плямяніку. Аплата за навучаньне была тады вельмі высокай, і ад яе звальняліся толькі адзінкі. Значна больш, чым навучаньне, каштавалі пісьмовыя прылады. Таму студэнтам XIV ст. характэрны самы дробны ўборысты почэрк і адсутнасьць у іхніх сшытках палёў. Яшчэ даражэй каштавалі рукапісныя кнігі. У бібліятэках падручнікі прыкоўваліся да паліц ланцугамі. Усё-ж, нягледзячы на гэтыя цяжкасьці ў 1506 г. Ф. Скарына скончыў унівэрсытэт, атрымаўшы навуковую ступень бакалаўра”²⁷¹.

У далейшым Юрка Віцьбіч прадставіў працэс разьвіцьця буйнага кнігадрукаваньня ў Заходняй Эўропе, дзякуючы вынаходзтву немца Гутэнбэрга. Беларускі крытык заўважыў, што гэніяльны немец, ажыццявіўшы сваю культурна-тэхнічную рэвалюцыю, не забясьпечыў сабе ніякага багацьця і маёмасьці. Загнаны ліхвярам, памёр ён у крайняй нядоле ад паўголаду.

Закончыўшы Кракаўскі Ўнівэрсытэт, Францішак Скарына распаचाў сваё славае падарожжа ў Італію. Меў ён перад вачыма і вынаходзтва Гутэнбэрга, і адкрыцьці Калюмба, і славу тэты Лютэра, які сваёй адвагай ускальхнуў фундамэнтам і сядзібы рымскіх папаў – Ватыканам.

Францішак Скарына накіраваў свае крокі ў слаўны Падуанскі Ўнівэрсытэт, які ў 1506 годзе закончыў выдатны Мікалай Капэрнік. Толькі апынуўшыся ў Падуі, Скарына даведаўся пра тое, што ў мясцовым унівэрсытэце, з прычыны вайны, не вядзецца навучаньне, аднак праводзяцца абароны на навуковыя званьні і ступені.

У „Раніцы” з 6 жніўня 1944 году Юрка Віцьбіч зьмясьціў другую частку свайго эсэ пра Францішка Скарыну. У гэтым эсэ напісаў:

„Невядома, дзе вучыўся наш першадрукар Ф. Скарына на працягу тых шасьці год, якія аддзяляюць у ягоным жыцьці Кракаў ад Падуі. Затое вядома, што 5 лістапада 1512 г. у царкве Урбана сабраліся

²⁷¹ Тамсама.

прадстаўнік мэдыцынскай калегіі ўнівэрсытэту й віцэ-прэар факультэту Русоці зьвярнуўся да іх з прамовай:

«Шаноўныя панове дактары. Прычына скліканьня нашага шаноўства наступная. Ёсьць нейкі вучанейшы юнак, доктар навук, бядняк, які з надзвычайна далёкіх краін, магчыма за тысячы зь лішнім вёрст ад гэтага ставутага месца, дзеля павелічэньня ставаў і чэсьці ягонае, а таксама гэтае гімназіі й калегіі нашае, прыйшоў сюды пехатой і жадаў-бы ад калегіі атрымаць ступень доктара мэдыцыны дарма».

Пасьля гэтага, як успамінае ўнівэрсытэцкі летаніс, увайшоў бедны юнак, магістар Францішак Скарына, сын памерлага Лукі з Полацку. Загадзя пазнаёміўшыся зь ведамі юнака, калегія аднадумна дапусьціла яго да экзаменаў і вызваліла ад платы. Гэты экзамен у прысутнасьці сьлярша 14-ці, а пасьля 24-х экзаменатараў Скарына вытрымаў бліскуча і быў аднагалосна прызнаны доктарам мэдыцыны²⁷².

У апошніх фрагмэнтах свайго дасьледаваньня Юрка Віцьбіч заняўся тым пэрыядам жыцьця Францішка Скарыны, калі вёў ён выдавецкую справу ў Чэскай Празе.

Значную цікавасьць прадстаўляе сабою заканчэньне артыкулу, у якім публіцыст прадставіў гэрыпэтыі Францішка Скарыны, калі ён, пакінуўшы Чэскую Прагу, вяртаўся ў Вільню. Папаўшы ў Вітэнбэргію, быў ён быццам бы арыштаваны каталіцкім духавенствам, якое патрагавала яго як прыхільніка Лютэра. Касьцельны суд меў прысудзіць яго да спаленьня, аднак Скарыну ўдалося абвергнуць абвінавачаньне й пазьбегнуць сьмерці, але ўсе ягоныя кнігі былі спаленыя.

Прыехаўшы ў Вільню, Францішак Скарына, як вядома, наладзіў выдавецкую справу й выдаў дзьве вядомыя кнігі: *Апостала* й *Малую падарожную кніжку*, якія завяршалі ягоны аграмадны высілак над перакладам *Бібліі* на старабеларускую мову. У гэты час, па словах Юркі Віцьбіча, было яму ўсяго 35 гадоў.

В. Кастусь Каліноўскі – змагар за Беларусь

Газэта „Раніца” з 12 сакавіка 1944 году зьмясьціла абшырны артыкул пад назовам *Змагар за долю народу*²⁷³, прысьвечаны 80-м угодкам з дня сьмерці Кастуся Каліноўскага. Аўтар артыкула Макар Караткевіч прасачыў за гапоўнымі этапамі жыцьця Каліноўскага й досыць усебакова ахаракт арызаваў ягоную ідэалёгію ды палітычныя й сацыяльна-нацыянальныя пагляды.

Па словах публіцыста „Раніцы”, Кастусь Каліноўскі, далучыўшыся да польскага паўстаньня 1963 году, вельмі рана зразумеў, што яго важакі з г. зв. арыентацыі белых хутка выракліся ўсякага сацыяльнага радыкалізму й спалохаліся далучэньня да антыцарскіх дзеяньняў літўскага й беларускага насельніцтва. Кастусь Каліноўскі, паводле Макара Караткевіча, нягледзячы на абвінавачаньне варшаўскімі паўстанцкімі коламі ў сэпаратзьме, пасьлядоўна адстойваў інтарэсы беларускага сялянства й рыхтаваўся да аб’яўленьня дзяржаўнасьці для літўскага й беларускага народаў.

Публіцыст „Раніцы” спасылаецца на сьведчаньні вядомага расейскага гісторыка Рагча Ахаракт арызаваў ён Каліноўскага як народнага трыбуна, які цэлымі месяцамі знаходзіўся сярод беларускіх сялян, вывучаючы іх побыт і баронячы іх ад нядолі й бяды. Аўтэнтызм Кастуся Каліноўскага даў ён да таго, што сяляне ўспрымаў яго як уласнага сына й уласнага вжака, верачы, што ён ніколі ім ня здрадзіць і не пакіне ў бядзе.

Вылажыўшы гапоўныя накірункі палітычнага й нацыянальнага мысьленьня Кастуся Каліноўскага, Макар Караткевіч ахаракт арызаваў важнейшыя моманты зь ягонай біяграфіі. Публіцыст зьвярнуў увагу на тое, што, папаўшы ў Пецярбург, Каліноўскі зышоўся зь людзьмі прагерцэзнаўскай арыентацыі, якія моцна стаялі на грунце права ўсіх народаў на дзяржаўную незалежнасьць як у Расеі, гэтак і ў Польшчы. Пасьля заканчэньня Пецярбурскага Унівэрсытэту, Кастусь Каліноўскі вярнуўся на родную Гарадзеншчыну й цэлы месяц вандраваў па беларускіх вёсках, базарах, бываў на розных сьвятах і ўрачыстасьцях пад мянушкай Васіля Сьвігі і рыхтаваў беларусаў да паўстанцага

²⁷² Тамсама.

²⁷³ М. Караткевіч, *Змагар за долю народу*, у: „Раніца”, Бэрлін 12 III 1944, с. 3.

антыцарскага чыну. Паводле публіцыста „Раніцы”, пранародніцкая арыентацыя Капіноўскага акрыліла таксама характар яго публіцыстыкі, зьмешчанай на старонках „Мужыцкае Праўды”. Кіруючы народны гнеў супраць галоўнага ворага беларусаў – расейскага царызму, Кастусь Капіноўскі не ашчаджаў і польскага памешчыцтва, якое таксама трактаваў як ворага беларускага сялянства. Пабачыўшы ў першы месяц паўстання праявы развалу, а часта й здрадніцтва сярод паўстанцаў ды гадоўнасьць іх пайсыці на прымірэнне з царызмам, Кастусь Капіноўскі ня толькі не далучыўся да рэнэгатаў, але зрабіў усё дзеля таго, каб падпарадкаваць сабе кіраўніцтва паўстання й надаць яму мясцовы народна-сялянскі характар. У сувязі з гэтакім паставай, многія паўстанцы называлі Капіноўскага дыктатарам, а народ называў яго Каралём Краю.

Макар Караткевіч падкрэсьлівае, што Кастусь Капіноўскі быў дасканалым канспіратарам, дзякуючы чаму расейскім органам доўгі час не ўдавалася яго высачыць і арыштаваць. Аднак 20 студзеня 1864 году здрадзіў яму Парафіновіч, што памагло паліцыі арыштаваць гэтага барацьбіта за народную справу. Пасьля некалькімесячнага сьледства, у час якога Капіноўскі не адрокся ад сваіх ідэалаў і ня выдаў сваіх супрацоўнікаў, быў ён павешаны 10 сакавіка 1864 году.

„У дзень кары сьмерцю Кастуся Капіноўскага 10 сакавіка 1864 г., была ясная пагодная раніца. Капіноўскі сьмелым цвёрдым крокам ішоў да месца кары – на Лукіскі Пляц.. Узышоўшы на зшафот, ён стаў тварам да шыбеніцы й сьмелым поглядам абвёў прысутны натоўп. Калі чыталі прысуд, яго назвалі шляхцічам, на што Капіноўскі гучна крыкнуў: «Няпраўда, у нас няма шляхты, у нас усе роўныя». Паліц-майстэр грозна паківаў яму пальцам. А дзесятай з паловай гадзіне на шыі беларускага паўстанца моцна зацягнулася вяроўка й назаўсёды спынілася сэрца выдатнага сына беларускага народу, слаўнага дыктатара Літвы й Беларусі, беларускага народнага правадыра, Кастуся Капіноўскага»²⁷⁴.

Свой артыкул Макар Караткевіч закончыў наступным сьцьвярд-жэньнем:

„З караю сьмерцю Капіноўскага спынілася й паўстаньне 1863 г. Гэта быў апошні яркі эпізод. На Беларусі распачалася эпоха нечуванай русыфікацыі. Кат Муравёў быў абвешчаны нацыянальным героем. Але не прапала дарэмна сьвятло распаленых Капіноўскім яркіх зьнічоў народнага руху. Беларускі народ не стыніў высоўваць усё новых і новых сыноў – змагароў за нацыянальную ідэю. І нават у няволі народ меў такіх змагароў як Язэп Лёсік, Ігнатоеўскі й цэлую плеяду літаратурных, культурных і грамадзкіх дзеячоў г.зв. нацдэмаўскага кірунку. Усё гэта сьведчыла таму, што запаветы К. Капіноўскага жывуць і будуць жыць аж да іх поўнага ажыццяўленьня. Ідэі Капіноўскага аб незалежнай вольнай Беларусі ў сваім разьвіцці далі ўжо такія яркія праявы, як акт абвешчання незалежнасьці Беларусі 25 сакавіка 1918 г.»²⁷⁵ – напісаў Макар Караткевіч на старонках бэрлінскай „Раніцы”.

Г. Ушанаваньне памяці Івана Луцкевіча

У адваротнасьці да Антона Луцкевіча, які карыстаўся шырокай папулярнасьцю й вядомасьцю як у Беларусі, гэтак і па-за яе межамі, ягоны брат Іван Луцкевіч быў наогул мала вядомы сярод беларусаў, не гаворачы ўжо пра чужынцаў, хаця ягоная роля ў беларускім адраджэньні была вельмі істотнай і вялікай. Як быццам стараючыся выпайніць гэты прабел, беларускі эміграцыйны тыднёвік „Раніца”, які выдаваўся ў Бэрліне, 20 жніўня 1944 году зьявіў артыкул пад назовам *Адданы душою й целам (да 25 угодкаў сьмерці Івана Луцкевіча)*²⁷⁶, у якім выэкспанаваў галоўныя моманты заслугі перад Бацькаўшчынай гэтага выдатнага беларускага дзеяча. Ананімны аўтар публікацыі на пачатку заўважыў, што кожны народ мае такіх сыноў, якія прыносяць гонар нацыянальнай культуры, навуцы ці палітыцы. Якраз да гэтакіх постацяў „Раніца” залічыла Івана Луцкевіча.

„Беларусы – напісаў аўтар артыкула – могуць таксама ганарыцца выдатнымі й слаўнымі імёнамі ў мінуўшчыне й сучаснасьці. Шмат вялікіх людзей узгадвала нашая старонка. Яны як сьветачы

²⁷⁴ Тамсама.

²⁷⁵ Тамсама.

²⁷⁶ *Адданы душою й целам (да 25 угодкаў сьмерці Івана Луцкевіча)*, у: „Раніца”, Бэрлін 20 VIII 1944, с. 3.

пракпадалі шляхі да сьветлае будучыні нашага народу, разумеючы заданні сваёй эпохі, яны тварылі гісторыю.

Аднэй з найвыдатнейшых і найсьвятлейшых постацяў на шляху нашага нацыянальна-вызвольнага змаганьня апошніх дзесяцігодзьдзяў зьяўляецца постаць Івана Луцкевіча. Капі мы глянем на беларускае жыцьцё за 25 год ад яго сьмерці, дык нельга не сказаць, што шмат нашых культурна-нацыянальных дасягненьняў, якія маем сягоньня, арганічна зьвязаны з гэтым сапраўды вялікі сынам беларускае зямлі.

Беларускі Музэй, Беларускае Навуковае Таварыства, Беларускае Гімназія ў Вільні – гэта неўміручыя помнікі яго нястомнае працы на ніве беларускае культуры²⁷⁷.

Публіцыст „Раніцы” даў таксама цікавую характарыстыку палітычна-нацыянальнае дзейнасьці Івана Луцкевіча. З гэтай характарыстыкі даведваемся пра тое, што Іван Луцкевіч быў ініцыятарам і стваральнікам Беларускае Рэвалюцыйнае Грамады і што гэтая арганізацыя ўзьнікла не на тэрыторыі Беларусі, але ў Пецярбурзе. Публіцыст прадставіў Івана Луцкевіча як таго чалавека, які, выкарыстоўваючы свае кантакты з чужымі краінамі і грамадзтвамі, папулярываваў беларускую нацыю, яе патрэбы ды імкненьні як у самой Беларусі, гэтак і шырока па-за яе межамі.

„Галоўным нэрвам грамадзкае дзейнасьці Івана Луцкевіча – заўважае аўтар «Раніцы» – была нацыянальна-палітычная праца. Яшчэ будучы студэнтам у Пецярбурзе, у 1903 г. ён арганізуе першую беларускую палітычную арганізацыю Беларускае Рэвалюцыйнае Грамаду, якая адыграла велізарную ролю ў нацыянальным прабуждзеньні шырокіх беларускіх масаў у часе рэвалюцыі 1905 году. Іван Луцкевіч высоўвае беларускае пытаньне на міжнародную арэну, выступаючы як прадстаўнік ад беларускага народу на розных зьездах і канфэрэнцыях. Ён умела вядзе палітычную працу ў краі, гуртуючы вокал сябе актыўны беларускі элемэнт і здабывае для беларускае справы нацыянальных меншасьці й розных ўгрупаваньні. У сваёй працы ён грунтаваўся на шырокіх канцэпцыях узнаўленьня й адбудовы старой беларуска-літоўскай дзяржаўнасьці. Як сябра Беларускай Рады, ён прымае актыўны ўдзел у гістарычным паседжаньні 25 сакавіка ў

Менску й зьяўляецца адным з ініцыятараў абвяшчэньня незалежнасьці Беларусі²⁷⁸.

Публіцыст „Раніцы” падкрэсьліў выключны віталізм і арганізацыйную актыўнасьць Івана Луцкевіча. Прыпісаў яму, між іншым, арганізацыю беларускага школьніцтва й пакліканьне да жыцьця беларускіх мілітарных аддзелаў у часе акупацыі літоўскімі войскамі Віленшчыны й Гарадзеншчыны. Аўтар „Раніцы” прыгадаў таксама, што ня хто іншы, але менавіта Іван Луцкевіч быў галоўным ініцыятарам і арганізатарам першай масавай беларускай газэты „Наша Доля” й іншых беларускамоўных кніжных выданьняў.

„Ён закладае – напісаў аўтар – першую беларускую газэту «Наша Доля», ён наладжвае выданьне беларускіх кніжак і брашураў за граніцай, ён арганізуе беларускія настаўніцкія курсы, выступае на сходах і мітынгах, працуе настаўнікам, чытае рэфэраты, прапагуе турыстыку, друкуе працы аб Беларусі ў замежных часопісах, зьбірае помнікі старасьвеччыны²⁷⁹.

Аўтар характарызаваўнага гэтым падкрэсьліў выключную актыўнасьць Івана Луцкевіча, які, нягледзячы на цяжкую хваробу – тубэркулёз – часта на працягу цэлых тыдняў падарожнічаў ня толькі па Беларусі, але таксама па Расеі, Украіне й Польшчы, шукаючы экспанатаў для музэя, альбо стараючыся атрымаць грошы на разьвіцьцё беларускае справы.

З публікацыі ў „Раніцы” даведваемся таксама пра тое, што Іван Луцкевіч пасля арышту ў Пецярбурзе быў пасаджаны ў турму ў камэру разам з хворымі на тубэркулёз, дзе й заразіўся гэтай страшэннай на тых часы хваробай.

Арыкул у „Раніцы” заканчваецца наступнай канклюдэцыяй.

„Не зьвяртаючы ўвагу на стан свайго здароўя, амаль да апошняе хвіліны жыцьця не пакідаў самаахварнае працы, адданы душой і сэрцам беларускай справе.

Вывезены сябрамі ў безнадзейным ужо стане ў Закапанэ, пасля кароткага побыту ў санаторыі І. Луцкевіч памёр там 20 жніўня 1920 году.

²⁷⁷ Тамсама.

²⁷⁸ Тамсама.

²⁷⁹ Тамсама.

*Схіляем сягонья галаву перад сьветлай постацьцю І.Луцкевіча, мімавольна ўзьнікае пачуцьцё здзіву перад веліччу духа й нязьмернага ідэалізму гэтага вялікага адраджэнца*²⁸⁰.

Д. Ушанаваньне памяці Паўлюка Труса

Сярод культурознаўчых і літаратурознаўчых публікацыяў на старонках газэты „Раніца” варта зьвярнуць увагу на артыкул з 27 жніўня 1944 году. Артыкул пад назовам *Паўлюк Трус*²⁸¹ быў прысьвечаны 15-м угодкам з дня сьмерці таленавітага беларускага паэта, які памёр ад заразнай хваробы на 25-м годзе свайго кароткага й вельмі творчага жыцьця.

Ананімны аўтар на пачатку сваёй публікацыі паставіў заклад савецкім лекарам у нядбайнасьці, якая была прычынай заўчаснай сьмерці таленавітага паэта. Характарызуючы асноўныя біяграфічныя факты Паўлюка Труса, публіцыст напісаў:

*„Паўлюк Трус нарадзіўся ў 1904 годзе ў вёсцы Нізак на Меншчыне. З раньняга дзяцінства П.Трус разам з бацькам выконваў розную работу на гаспадарцы. Тут-жа, у сваёй вёсцы скончыў ён чатырох-клясовую пачатковую школу, пасля чаго вучыўся ў Узьдзенскай сямігодцы. Скончыўшы сямігодку, Трус паступае ў Менскі Пэдагагічны Тэхнікум, які канчае ў 1927 г. Пасля сканчэння тэхнікуму Трус пэўны час працуе ў рэдакцыі газэты «Палеская Праўда», а ў 1928 г. атрымоўвае магчымасьць паступіць у Беларускі Дзяржаўны Унівэрсытэт у Менску. Тут ён вучыцца на літаратурна-лінгвістычным аддзеле пэдагагічнага факультэту. У 1929 г. паэт захварэў на тыфус і памёр 28 жніўня ў цьвеце лет, уносячы з сабою пышна расьцьвіўшы талент. Нягледзячы на так кароткае жыцьцё, Трус пакінуў на сабе даволі багатую літаратурную спадчыну*²⁸².

Пасля біяграфічнай факталёгіі аўтар артыкулу перайшоў да характарыстыкі мастацкай спэцыфікі паэзіі памерлага паэта. Публіцыст „Раніцы” залічыў Паўлюка Труса да пляяды тых сялянскіх

паэтаў, якія, з аднаго боку, моцна карысталіся фальклёрнай беларускай стыхайнасьцю, а з другога боку – адклікаліся да прынцыпаў наватарскай паэтычнай эстэтыкі, характэрнай бальшыні сяброў літаратуранага аб’яднаньня „Узвышша”. Аўтар напісаў:

*„Трус належыць да тыпова сялянскіх паэтаў. Сьвежасьць і сакавітасьць вобразаў, тэматыка, вобразнасьць мовы – усё гэта паэтычнае ператварэньне, творчая крысталізацыя скарбаў народнае творчасьці. У сваіх вершах Трус часта нават сьведома наследвае рытміку й форму народнае паэзіі. Будучы ў блізкай ідэйнай сувязі з узвышэнцамі, Трус імкнецца да канцэнтрычнае вобразнасьці, дынамічнасьці кампазыцыі, фармальнае разнароднасьці й мастацкае законнасьці сваіх твораў. Гэты эстэтызм і сялянскі ўхіл Труса былі сольлю ў воку савецкае казённае крытыкі. Але гэта быў яшчэ час, калі толькі пачыналася нагонка на беларускую паэзію. У гэтым часе памёр Трус*²⁸³.

Публіцыст „Раніцы” не перакрэсьліў ідэйных сувязяў Паўлюка Труса з савецкай рэчаіснасьцю. Лічыць ён, што мапады паэт, так як многія іншыя тагачасныя творцы, паверыў у вялікія нацыянальныя магчымасьці пры савецкай уладзе. Аднак вялікі талент Труса не зьмяшчаўся ў вузкіх савецкіх шаблёнах, і таму многія ягоныя творы мелі ў сабе элемэнты крытыцызму ў адносінах да савецкай чыны. У сувязі з такім характарам творчасьці памерлага паэта крытык „Раніцы” заўважыў:

„Паўлюк Трус належыць да тых паэтаў зь іскрай боскай, якія твораць нявмішуана, лёгка, якія, як кажуць, выпіваюць свае пачуцьці. У іх творчасьць гэта неабходная функцыя духовага жыцьця. Насколько лёгка пісаў Паўлюк Трус, сьведчыць той факт, што большасьць яго твораў, у адрозьненне ад ранніх вершаў, усё больш грунтуецца на народнай творчасьці. Ён вызьбываецца агітацыйнасьці й знаходзіць клясычную форму. Замілаваньне да народнае творчасьці ў Труса надзвычайнае. Ён сам, маючы прыгожы голас, сьпявае народныя песьні й удзелнічае ў беларускіх хорах. Праз народную песьню Трус духова лучыўся зь сялянскай стыхай, у якой ён вырас і ад якой ня мог адарвацца. Трапна заўважыў нехта, што Трус жыў у горадзе толькі фізычна, душою ён заўсёды быў на вёсцы, сярод сваіх блізкіх, дарагіх,

²⁸⁰ Тамсама.

²⁸¹ *Паўлюк Трус*, у: „Раніца”, Бэрлін 27 VIII 1944, с. 3.

²⁸² Тамсама.

²⁸³ Тамсама.

сярод маляўнічай беларускай прыроды. Паэт усёй сваёй духовасьцю зьвязаны зь вёскай, для якой ён гатовы аддаць усё²⁸⁴.

Прывёўшы некалькі фрагмэнтаў зь вершаў паэта, публіцыст „Раніцы” канстатаваў:

„Перадчасная сьмерць не дала разьвіцца гэтаму буйнаму таленту... Калі паэта захварэў на брушны тифус, яго перавялі ў бальніцу ў палажылі ў калідоры, а не ў палаце. Усе забыліся аб ім. Толькі найбліжэйшыя сябры, як Званак, Туміловіч і іншыя адведзілі яго. Але дапамагчы яму яны не маглі, бо ня мелі ўплыву на гэта. У калідоры ён і памёр... Так памёр перадчасна вялікі паэта, якому сьмерць не дазволіла да канца здзейсніць мэту і золата дум падарыць на карысьць Беларусі²⁸⁵.

Е. Ларыса Геніюш на службе нацыі

Беларуская эміграцыйная газэта „Раніца” даволі значнае месца адводзіла беларускім паэтычным тэкстам. Характэрным элемэнтам у адносінах гэтай газэты да беларускай паззіі было тое, што яна вельмі рэдка адклікалася да творчасьці клясыкаў беларускай літаратуры. На працягу многіх гадоў не публікаваліся на яе старонках ні творы Янкі Купалы, ні Якуба Коласа ці Зьмітрака Бядулі.

Свайго роду выключэньнем было тое, што 19 верасьня 1943 году „Раніца” зьявілася славаўты верш Максіма Багдановіча *Пагоня* разам з калярытным запісам мэлэдыі кампазытара М. Шчаглова. Даволі вялікая колькасьць беларускіх аўтараў ваеннага часу зьявілася свае вершы на старонках „Раніцы” пад рознымі псеўданімамі, часта незразумелымі па сёньняшні дзень. Зьяву гэтую можа тлумачыць як праву боязі паэтаў, якія не хацелі выяўляць сваіх прозьвішчаў. Разумелі яны, што супрацоўніцтва з прагілераўскай „Раніцай” ня толькі не прынясе ім славы, але можа стацца прычынай розных прыкрасьцяў, а нават сьмерці. Сярод вядомых і даволі ўжо ў той час пэўных паэтаў, якія не праяўлялі такой боязі, трэба назваць:

²⁸⁴ Тамсама.

²⁸⁵ Тамсама.

Нагалью Арсеньневу, Уладзімера Клішэвіча, Масае Сяднёва і Ларысу Геніюш. Зьявіліся яны свае вершы ў „Раніцы”, падпісваючы іх поўнымі прозьвішчамі ды імёнамі.

„Раніца” бадай што найчасьцей адклікалася да вершаў Ларысы Геніюш. Шмат ейных твораў было апублікаваных на старонках менавіта гэтай газэты. Аднак зрабіў бы памылку той, хто на падставе гэтага факту хацеў бы абвінаваціць Ларысу Геніюш у салідарнасьці ці супрацоўніцтва зь гітлерызмам. Справа ў тым, што амаль усе вершы Ларысы Геніюш, якія друкаваліся „Раніцай”, ня мелі ў сваім зьмесце палітычных элемэнтаў і не было ў іх праяваў падтрымкі гітлераўскай Германіі ці захапленьня постацьцю фюрэра альбо эўфарыі зь перамогі Вэрмахту на ўсходнім фронце. Практычна, амаль усе вершы Ларысы Геніюш патрыячна-прыродаапісальнага характару. З гэтага вынікае, што паэтка, зьявіўшы свае творы ў „Раніцы”, трактавала гэта як форму папулярызацыі Беларусі, а гаворачы больш дакладна, як форму ўсхваленьня красы роднае зямлі. Калі б мы хацелі задумацца над прычынамі таго, што якраз Ларыса Геніюш часьцей за іншых беларускіх аўтараў зьявілася свае вершы ў „Раніцы”, дык, мабыць, трэба было б зьявіць увагу на адну з прычын гэтакага стану рэчаў, а менавіта на факт, што ў час вайны жыла яна блізка ад месца выдаваньня гэтай газэты, значыць, ад Бэрліна.

Вядома, што Ларыса Геніюш у міжваенны перыяд была грамадзянкай Польшчы, а ў 1937 годзе пакінула Польшчу і пераехала ў Чэскую Прагу, дзе вучыўся ейны муж. У Празе знаходзілася яна таксама ў часе нямецкай акупацыі. Вядома таксама, што немцы, заняўшы Чэхаславачыну, амаль што ўключылі яе ў адміністрацыйную сыстэму Рэйху. Дзякуючы гэтаму, кантакт з выдаванай у Бэрліне газэтай быў параўнаўча лёгка і просты. Ларыса Геніюш у час акупацыі, у 1942 годзе, выдала ў Чэскай Празе свой першы паэтычны зборнік *Ад родных ніў*. Знаходзілася яна ў стане творчага эпагею і таму многія свае вершы пасылала ў бэрлінскую „Раніцу”. Зрэшты, ня толькі ў яе, але таксама і ў другую беларускую газэту, якая выходзіла ў гітлераўскай Германіі, а называлася „Беларускі Работнік”. Як паэтка, Ларыса Геніюш не заклікалася перамогамі Гітлера, але заставалася поўнасьцю ў палоне патрыятычных і пэдагагічных настрояў. З гэтага можна было б зрабіць выснову, што ня вельмі верыла ў поўны яго трыумф і панаваньне над сьветам. У вершах Ларысы Геніюш, якія

пасылала яна ў „Раніцу”, дамінавала ціхае задуменне над даўно пакінутым краем, над родным пейзажам, які безупынна вабіў яе сэрца. Прыкладам, які яскрава аб гэтым сведчыць, можа быць верш *Над Зэльвянкай*, зьмешчаны ў „Раніцы” з 15 жніўня 1943 году.

*Стаю адна, а прада мной ірэдзіца,
сінее поясам вузенькая рака...
Прышла сюды я раньнем на граніцу
з другога боку птушак сустракаць.
Вось вылятуць яны з зялёных хвояў,
і паплывуць у сіні нада мною,
ня знаючы ні межаў, ні граніц.
Вось вылятуць... ушыр і ўздоўж па краю,
дзе толькі кліча рэха братніх мук.
Іх вольны лёт нішто не затрымае –
ні сіль Дняпра, ні быстраводны Буг.
Ня ўбачу больш, як сонца тут устане
і ў сініх хвалях голаў акуне...
Не заірэдзіца ў кустох ружова раньне
і толькі ў чужыне прысьніцца мне.
Як гляну я на стрэкі родных вёсак,
што ў лугох, як птушак чарада...
Мне гэтак цяжка родныя палоскі
і край свой любы сяньня пакідаць...
Калі цягнік жалезам заражоча
і панясе ў далёкі, гулкі вёр,
імглою смутак упадзе на вочы,
упадзе мой стоян на прыдарожны жвёр...*

Ё. Натальля Арсеньнева – паэтка красы й сілы

Зборнік вершаў Натальлі Арсеньневай *Сягоньня*, выдадзены ў 1944 годзе, зьяўляецца вялікай бібліяграфічнай рэдкасьцю ня толькі ў прыватных руках, але і ў публічных бібліятэках. Тым больш цікавымі аказаліся шырокія рэцэнзіі гэтага зборніка, зьмешчаныя ў газэце „Раніца” з 30 ліпеня 1944 году. Аўтар публікацыі Г. Альгердзіч – несумненны знаўца паэзіі – даў шэраг вельмі цікавых аналізаў і характарыстык, якія варты прыгадаць. Рэцэнзія была зьмешчаная пад назовам *Беларускага слова жніво*.

Рэцэнзэнт распачаў свой артыкул цытатай зь верша:

*Хай грывіць
Хай ірэуць хмараў зрэб’е маланкі
Мы ўпарта працуем!
Мы ўпарта жывём!
Беларускага слова падбіраем жніво!
У палях перарытых нарогамі танкаў²⁸⁶.*

Трэба сказаць, што цытата гэтая надзвычай вымоўная, калі ўзяць пад увагу тое, што Натальля Арсеньнева ў даваены час праграмна пазьбягала ў сваёй паэзіі ўсякай палітыкі, а тым болей апалегіі барацьбы й вайны. Можа ў час нямецкае акупацыі зьмяніла сваю стылістыку й праблематыку ды перайшла ад пейзажных матываў і сінята неба да тыповага для маладнякоўцаў культу змаганьня й ступёвых грывот аў, што сведчыла пра тое, што й Натальля Арсеньнева паддалася тым найўным настроям часткі беларускай інтэлігенцыі, якая папала з-пад дажджу ў навальніцу, і, уцёкшы ад бальшавіцкага тэрору, паверыла ў дэмагогію другога сатрапа Адольфа Гітлера. Такая дзіўная эвалюцыя паэтыкі выразна спадабалася публіцысту „Раніцы”, які на самым пачатку абшырнай рэцэнзіі напісаў:

„Гэтыя словы Натальлі Арсеньневай сказанья блізу два гады таму, цяпер напрыканцы леташняга й на пачатку сёлетняга году спраўджаюцца ў дачыненні да беларускага паэтычнага слова багатым жнівом, ураджаем вершаваных радкоў, зборнікаў і збораў паэзіі²⁸⁷.”

Аўтар прыраўняў зборнік *Сягоньня* да іншых паэтычных беларускіх кніжак, якія выйшлі ў час нямецкае акупацыі, між іншым, да зборніка Ларысы Геніюш *Ад родных ніў*. Крытык заўважыў і паказаў эвалюцыю творчасці Натальлі Арсеньневай і пастараўся даць ёй сваю ўласную цікавую ацэнку.

²⁸⁶ Г. Альгердзіч, *Беларускага слова жніво*, у: „Раніца”, Бэрлін 30 VII 1944, с. 2.

²⁸⁷ Тамсама.

„«Сягоньня» Н. Арсеньневай адтварае ня толькі й ня так сучаснае перажываньне намі сусьветнае вайны, як сягоньня разьвязанага ёю народнага этапу вялікае беларускае нацыянальнае рэвалюцыйнае таго этапу, які можна назваць нацыяналістычным у вадрозьненьне ад папярэдніх нацыянальна-дэмакратычных (часу БНР) і нацыянальна-камуністычнага (гадоў беларусізацыі ў БССР і Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады ў Заходняй Беларусі)²⁸⁸.

Альгердзіч падкрэсьлівае, што Наталля Арсеньнева, нягледзячы на ўсё сваё наватарства й паэтычную навізну, па сутнасьці, зьяўлялася прадаўжальніцай тых традыцыяў беларускай паэзіі, якія ўзьніклі на моцным нацыянальным грунце беларускай тэаснасьці, незалежнасьці, мовы.

„Тым часам – піша Альгердзіч – гэтая школа, не становячы сабой нічога новага, у беларускай паэзіі зьяўляецца ўсё-ж рэвалюцыйнай мастацкай школай, (...) школай узвышэнства, а часткова яшчэ й маладнякоўства. Гэта тая школа, якую праходзілі ўсе паэты, эпіграфамі зь якіх Наталля Арсеньнева падчырквівае сваё сяньняшняе ідэйнае й мастацкае суродзства зь імі – і Язэп Пушча, і Уладзімір Дубоўка, і Уладзімер Жылка, і Максім Танк, школа, заснаваная яшчэ іхным валікім папярэднікам Максімам Багдановічам, закладзеная на жыцьцёдайным грунце народнае творчасьці, паэзіі самага вялікага Музыкі – Народу, гэтага запраўднага вялікага народнага рухавіка кажнае нацыянальнае рэвалюцыйнае²⁸⁹.

У далейшых разважаньнях крытык „Раніцы” зьвярнуў увагу на тое, што Наталля Арсеньнева на працягу цэлага свайго паэтычнага жыцьця не стаяла ў адным месцы, і што ўсе ейныя зборнікі: *Пад сінім небам*, *Жоўтая восень* і *Сягоньня* сьведчаць пра безупынную зьмяняючую й рух наперад. Такая схільнасьць Арсеньневай-паэткі прымушае думаць, што наступная ейная кніжка ізноў станеца вялікім крокам паэткі наперад – напісаў крытык.

Г. Альгердзіч прывёў у канцы артыкула цікавыя разважаньні, якія датычылі параўнаньня Наталлі Арсеньневай і Ларысы Геніюш.

²⁸⁸ Тамсама.

²⁸⁹ Тамсама, с. 3.

Свой вялікі артыкул публіцыст „Раніцы” закончыў наступнай канстатацыяй:

„Гэтак «Беларускага слова жыво», сабранае рукой паэткі Арсеньневай, валадарна кліча да сябе «малацьбітаў» беларускае думкі, пабуджаючы да працы нашую нежак асеклую за гэты час крытыку й сулячы ёй таксама багаты ўраджай ідэйнага добра на спажыву духоўную свайго народу²⁹⁰.

Цэласць эсэ Альгердзіча зьяўляецца, несумненна, цэнным унёскам у вывучэньне спэцыфікі творчасьці Наталлі Арсеньневай. Нямаюць ім арыгінальных, смелых думак і разважаньняў ня толькі на тэму зборніка *Сягоньня*, але й творчых працэсаў беларускай пісьмовасьці ўвогуле.

Ж. Фінальныя заўвагі

Беларуская эміграцыйная газета „Раніца” выдавалася ў гадох 1939-1945. Вядома, што быў гэты пэрыяд усёладнага панаваньня ў Нямеччыне фашысцкае сыстэмы на чале з адным з найстрашнейшых у гісторыі чалавецтва злачынцаў Адольфам Гітлерам. Зразумела, што выдаўцы беларускага прэсавага органу „Раніца” былі ня толькі моцна абмежаваныя, але ў многіх выпадках паралізаваныя шаленчай магіяй фюрэра. Дзейнічаючы ў варункх суролага гітлераўскага рэжыму, у логаве гітлерызму – Бэрліне, не маглі буць нават гутаркі аб свабодным выказваньні нацыянальных беларускіх думак.

Аднак, праўдападобна, ня толькі суровы тэрор прымушаў выдаўцоў „Раніцы” праяўляць вернападданчыя й сэрвілістычныя схільнасьці ў адносінах да тысячагадовага Рэйху й апангананага ідэя фікс Гітлера. Мабыць, многія з рэдактараў „Раніцы”, а таксама шматлікія публіцысты шчыра верылі ў канчатковую перамогу гітлераўскае Нямеччыны над усім сьветам і верылі ў тое, што Гітлер пазволіць стварыць незалежную беларускую дзяржаву. Зразумела, што ў гэтакім падыходзе выяўлялася крайняя наіўнасьць беларусаў, згуртаваньня вакол „Раніцы”. Беларускія публіцысты з гэтай тэндэнка гіпэрбалічна

²⁹⁰ Тамсама, с. 4.

ўсхвалялі геніяльнасьць Гітлера, славілі перамогі Вэрмахту й не дапускалі да сябе думкі аб паразе гітлераўскае Нямецчыны нават у часе канчатковай яе агоніі. Былі яны маньякальнымі ворагамі ня толькі савецкае сыстэмы й Сталіна, але таксама Амэрыкі й ейнага прэзыдэнта Рузвэльта, Англіі ды яе прэм'ера Чэрчыля, а таксама галоўнага прадстаўніка змагарнае Францыі Дэ Голя.

Крайняя тэндэнцыянасьць беларускіх публіцыстаў праяўлялася амаль ва ўсіх франтавых публікацыях, аглядах ды аналізах, нават тады, калі Чырвоная Армія наносіла па Вэрмахце зьнішчальныя ўдары й займала ўсё новыя ды новыя абшары Эўропы. „Раніца” ўвесь час замоўчвала гэтыя дасягненьні, пісала аб неперажоўнай нямецкай арміі й рысавала пэрспэктыву канчатковага трыюмфу Нямецчыны над усімі яе праціўнікамі.

Другая вялікая галіна публіцыстыкі, зьмешчанай у „Раніцы”, была звязаная зь беларускай літаратурай. Бэрлінскі пэрыёдзкі здолеў зьмясьціць на сваіх старонках сотні вершаў Ларысы Геніюш, Натальі Арсеньневай, Масея Сяднёва, Алеся Сапаўя, Уладзімера Дудзіцкага й дзясяткаў іншых шырока вядомых ды мапа вядомых беларускіх паэтаў. У большасьці былі гэта творы пэйзажныя, патрыятычныя альбо звязаныя зь лірыкай каханьня, і толькі зрэдку іх тэматыка закранала актуальныя палітычныя падзеі.

З гэтага можна было б зрабіць выснову, што, у адваротнасьці да публіцыстаў, тагачасныя паэты праяўлялі досыць вялікую дальнабачнасьць і, мабыць, сьвядома дыстансаваліся ад прапагандысцкіх публікацыяў журналістаў.

Варта таксама падкрэсьліць тое, што „Раніца”, апрача літаратуры, часта папулярывавала розныя іншыя формы беларускае культуры. І так, на яе старонках вельмі часта паяўляліся інфармацыі аб канцэртах Міхася Забэйды-Суміцкага, аб тэатральных спэктаклях ды аб іншых праявах беларускага культурнага жыцьця ў цяжкія ваенныя пэрыяды.

Добрае ўражаньне выклікаюць таксама шматлікія публікацыі „Раніцы”, звязаныя зь гісторыяй Беларусі. Адносіліся яны да такіх праблемаў, як пэрыядызацыя мінулага краіны, а таксама да такіх выдатных беларускіх постацяў, як Францішак Скарына, Іван Луцэвіч, Францішак Аляхновіч ды іншыя. Варта адзначыць, што гэтакага тыпу артыкулы выконвалі вялікую адукацыйную ролю й эфэктыўна

дапамагалі беларускім чытачам паглыбляць свае веды зь гісторыі роднага краю.

Па сутнасьці, усе інфармацыі пра „Раніцу” маюць толькі фрагментарны характар. Выклікана гэта тым, што ніводная бібліятэка ў Польшчы ня мае поўнага камплекту гэтага пэрыёдзкі.

І так, бібліятэка Варшаўскага ўнівэрсытэту захоўвае далёка ня поўныя гадавікі арыгіналаў „Раніцы” з 1942 і 1943 гадоў, а Нацыянальная бібліятэка ў Варшаве мае ў форме мікрафільму гэты тыднёвік толькі за 1944 год. Увогуле не ўдапося сутыкнуцца з тымі нумарамі „Раніцы”, якія выдаваліся ў 1939 і ў 1945 гадох. Будзем спадзявацца, што пры дапамозе такіх выдатных аўтэнтэкаў беларускіх эміграцыйных выданьняў, як: Аляксандар Надсан у Лёндане ды Вітаўт Кіпель і Янка Запруднік у Нью-Ёрку ўдасца нам у будучыні атрымаць ксэракопіі „Раніцы”, пачынаючы ад 1939 году й канчаючы 1945 годам.

Нягледзячы на палітычную тэндэнцыянасьць, „Раніца” адыграла істотную ролю ў папулярывацыі роднага слова й пашырэнні ведаў пра гісторыю Беларусі, а таксама пра беларускую літаратуру. Была яна, несумненна, асноўнай праявай беларускага пісьмовага эміграцыйнага асяродка ў Бэрліне. І таму варта захаваць ва ўдзячнай памяці дзейнасьць тых беларусаў, якія ў выключна цяжкіх ваенных умовах здолелі паклікаць да жыцьця „Раніцу” й выдаваць яе на працягу пяці гадоў.

Нельга не адзначыць, што ў пэрыяд Другой Сусьветнай вайны ў Бэрліне выходзіла таксама другая беларуская газэта пад назовам „Беларускі Работнік”²⁹¹.

²⁹¹ Выдавалася яна ад пачатку 1943 году да паловы 1944 году. Рэдактарамі гэтай штодзённай газэты былі В. Тумаш і С. Грынкевіч. „Беларускі Работнік” выходзіў пры значнай падтрымцы газэты „Раніца”.

„Беларускі Работнік” быў разьлічаны галоўным чынам на беларусаў, якія дабравольна альбо прымусова грацавалі ў Германіі. Газэта выразна экспанавала сваю антысавецкасьць, антыамэрыканскасьць, антыангельскасьць і антыгабрэйскасьць.

На старонках „Беларускага Работніка” апрача актуальных палітычных і ваенных падзеяў досыць шырока экспанаваліся пытаньні, звязаныя зь беларускай гісторыяй, культурай і літаратурай. Газэта апублікавала шматлікія творы такіх псьменьнікаў, як: Наталья Арсеньнева, Ларыса Геніюш, Хведар Ільшэвіч, Масей Сяднёў і інш.

У суме выйшла звыш 40 нумароў гэтай газэты.